

ANUARIO DE ESTUDIOS MEDIEVALES (AEM)
41/1, enero-junio de 2011
pp. 31-57
ISSN 0066-5061

ELS BARBERS DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA DURANT EL SEGLE XV A TRAVÉS DELS LLIBRES DEL JUSTÍCIA CRIMINAL¹

THE BARBERS OF THE CITY OF VALENCIA DURING THE 15TH CENTURY THROUGH THE BOOKS OF CRIMINAL JUSTICE

CARMEL FERRAGUD
Universitat Miquel Hernández d'Elx

“o si ta afaytes
[podràs] ser bon barber,
cantant cançons
ballant als sons
de les tisores
tots jorns dos hores
prou guanyaràs”

Jaume Roig, *Espill*, vv. 884-891

Resum: Durant el segle XV, la ciutat de València augmentà considerablement la seua població gràcies a una forta immigració. Les oportunitats que ofería la capital del regne eren innombrables i molts practicants de la medicina veieren un mercat que podia satisfer els seus interessos, en un temps on la medicina i els seus practicants eren considerats imprescindibles. Al mateix temps, la formació com a barber degué convertir-se en un al·licient i via per a la integració social. Tanmateix, l'augment permanent de barbers va dificultar la seua integració en el mercat laboral i això es traduí en odis i enfrontaments amb una base econòmica i professional, per tal d'aconseguir guanyar un lloc en el competitiu mercat urbà. Un escenari on la salut i la malaltia havien esdevingut una mercaderia més, i la medicina una bona forma de guanyar-se la vida i promocionar-se socialment.

Paraules clau: barber; barberia; cirurgia; violència; ferida; dessospitació; bandositats; cort de justícia.

Abstract: During the 15th century, the city of Valencia increased considerably in population thanks to a strong immigration. The opportunities that the capital of the kingdom offered were numberless and many medical assistants saw a market that could satisfy their interests, in a time where medicine and its practitioners were considered indispensable. At the same time, the training as a barber must have become an incentive and a way for the social integration. However, the permanent increase of barbers caused difficulties in integrating themselves in the labour market. That turned into hatred and confrontations with the economical and professional bases, in order to obtain a place in the competitive urban market. A stage where health and illness had become a merchandise, and medicine a good way of earning a living and promoting oneself socially.

Keywords: barber; barber workshop; surgery; violence; injure; dessospitació (medical injuries examination); factions; court.

¹ Aquest article s'emmarca dins el projecte de recerca finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació “Sciència.cat: cap a un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català en el context romànic durant l'Edat Mitjana i el Renaixement” (FFI 2008-02163/FISO, 2009-2011); i en el grup de recerca consolidat per la Generalitat de Catalunya 2009 SGR 1452 “La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani”.

Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; ARV = Arxiu del Regne de València; C = Cancelleria reial; JC = Justícia Criminal.

SUMARI

Introducció.- 1. Una organització primerenca, de la caritat a la professió.- 2. Un col·lectiu cada vegada més nombrós.- 3. Dificil accés al mercat matrimonial.- 4. Els espais de la pràctica de la barberia.- 5. Una activitat mèdica emergent en un microunivers de violència.- 6. Cercant un lloc en la societat, per força: enfrontaments i bandositats.- 7. Conclusions.

INTRODUCCIÓ

Fa vint-i-dos anys, Luis García Ballester i Michael McVaugh publicaven un article sobre els barbers de València, en el qual ambdós magnífics historiadors de la medicina anunciaven el que després constatarien posteriors estudis: el barber esdevingué durant la baixa Edat Mitjana la cèl·lula bàsica i primària de l'organització sanitària –ja bastant complexa a inicis dels anys 30 del segle XIV–, l'autèntic paraigua sanitari de la societat valenciana (i podríem afegir, que de la societat catalanoaragonesa i Occidental en general).² Es tractava del col·lectiu de practicants de la medicina més nombrós, el més visible arreu de la geografia de la Corona, això sí, amb proporcions variables segons les ciutats i àrees estudiades. En el cas concret de la ciutat de València, però també dels municipis de la resta del regne, fou amb diferència el grup més nombrós entre els guaridors, segons les dades aportades pels mateixos historiadors. La presència del barber amb funcions mèdico-quirúrgiques, i per descomptat les higièniques que ja practicava convencionalment, és una realitat en tot nucli urbà baixmedieval valencià en el primer terç del segle XIV.³

Amb tot, les fonts immenses que custodien els arxius valencians han continuat proporcionant-nos dades precises sobre els barbers. Especialment em vull referir a la magnífica aportació de dades al respecte que ha suposat el buidatge dels *Llibres de cedes* (o cèdules, notificacions) de la sèrie del Justícia Criminal de València, conservats a l'Arxiu del Regne de València.⁴ És aquesta una font que vaig utilitzar anteriorment però a partir dels testimonis aportats durant el desenvolupament dels processos, que ja resultà ser una via fecunda per a tractar la història social i la pràctica de la medicina. La presència abundant de barbers entre els seus folis crida l'atenció poderosament, però mereix tractar-se amb cautela. En cas contrari podríem incórrer en postures esbiaixades. Així, doncs, són aquests *Llibres de cedes* els que

---

² Luis GARCIA BALLESTER i Michael R. McVAUGH, *Nota sobre el control de la actividad médica y quirúrgica de los barberos (barbers, barbitonsorcs) en los Furs de Valencia de 1329*, in *Homenaje al doctor Sebastián García Martínez*, València, 1988, pp. 73-88. A aquest treball seguiren, ja per separat, nous articles i, sobretot, monografies on s'encabien aquests practicants de la medicina en el context social i professional on estaven inserits. Vegeu Lluís GARCIA BALLESTER, *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, València, 1989, pp. 57-62. Michael R. McVAUGH, *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, 1993, pp. 123-127, amb moltes altres referències disperses en el llibre.

³ Els autors indiquen que els barbers serien vers 1330 un terç del total, i la meitat de la totalitat dels practicants si es descompten els apotecaris. Sobre els primers practicants de la medicina en la ciutat i regne de València, i concretament per als primers barbers, vegeu Carmel FERRAGUD, *Medicina per a un nou regne. Els practicants de la medicina en el naixement del regne de València*, Alzira, 2008, pp. 77-86.

⁴ Sobre el justícia criminal, el funcionament d'aquesta cort i la naturalesa de la font, vegeu Rafael NARBONA, *El Justicia Criminal. Una corte medieval valenciana, un procedimiento judicial*, "Estudios Castellonenses", 3 (1986), pp. 287-310 i Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores. Valencia 1479-1518*, València, 1990.

constitueixen la font bàsica en la qual se sosté aquest estudi, si bé no deixaré a banda la incorporació d'algunes dades procedents d'altres fonts, i en el seu moment tractaré de situar-les i interpretar-les convenientment.

Reprenc en aquest estudi, per tant, alguns dels aspectes ja estudiats sobre els barbers i la seua pràctica, i sobre els que jo mateix ja m'he referit en altres llocs. Tanmateix, incidiré especialment en alguns trets derivats del seu particular comportament social com a grup, el seu nombre, així com les perspectives de la seua atenció mèdica fins ara menys coneguts i estudiats. Valga aquest estudi per continuar aprofundint en el coneixement d'un col·lectiu tan fonamental pel pes que tingué en la pràctica de la medicina a l'Edat Mitjana com són els barbers, i a la vegada com a reconeixement a ambdós mestres de la història de la medicina abans esmentats.

1. UNA ORGANIZACIÓ PRIMERENCA, DE LA CARITAT A LA PROFESSION

Els barbers foren un dels primers 15 oficis organitzats a València en forma de confraria o almoïna durant l'any 1283. Per aquell temps, ja trobem als escassos protocols notariaus conservats el nom de cinc barbers, i el seu nombre no deixarà de créixer incessantment, constituint-se així en un dels trets distintius de la ciutat i regne de València, açò és, la gran proporció de barbers enfront de la resta dels practicants de la medicina. Encara que Jaume II suprimiria aquesta corporació, juntament amb altres, l'almoïna dels barbers fou refundada en 1311 pel mateix monarca, dotant-la de finalitats religioses i beneficoassistencials.⁵

Síntoma evident de la força i la presència social dels barbers des de ben aviat fou la seua incorporació al Consell municipal. Arran de la data ja citada de 1283, el Consell municipal de València es va organitzar entorn als consellers de parròquies de ciutadans, peça determinant en el control del govern del municipi, ja que foren els que gràcies a la maquinària electoral podien determinar la provisió de llocs de govern, especialment els jurats. Aquesta mateixa reforma va regular també els oficis que formarien part de la corporació. Aquells 15 oficis organitzats, entre els quals figuraven els barbers, havien de triar quatre representants que s'integrarien al Consell.⁶ Durant aquest període, 81 barbers exerciren de consellers, una o més vegades. Alguns com els Gençor, nissaga de barbers de la primera meitat del XIV, ostentaren 24 conselleries entre cinc membres de la família. Aquestes dades ens mostren la importància sociopolítica dels barbers en la ciutat de València ben aviat. Contràriament, en altres ciutats, com ara Barcelona, els barbers tardarien bastant en incorporar-se al Consell de Cent.

Durant les primeres dècades del segle XIV els barbers consolidaren la seua dedicació a l'activitat mèdica, o més aviat convindria dir quirúrgica. Tant és així, que Alfons el Benigne hagué de regular mitjançant els Furs de 1329 alguns aspectes tècnics relatius a la pràctica mèdica en la qual s'incloïa explícitament als barbers. A aquests se'ls

⁵ Haig d'advertir que anteriorment he datat erròniament aquest document, ja que l'any correcte és 1311. Carmel FERRAGUD, *Medicina i promoció social a la Baixa Edat Mitjana. Corona d'Aragó 1348-1410*, Madrid, pp. 178-180, on he reconstruït l'evolució d'aquesta almoïna cap a "art" en el segle XV. La transcripció, també amb l'errada de datació, en L. GARCIA BALLESTER i M. R. MCVAUGH, *Medicine before the plague*, Apèndix 1. La continuació evolutiva de l'almoïna durant tot el segle XV, amb la seua transformació definitiva com a element regulat des del col·legi de cirurgians, la creació d'una escola de cirurgia i una facultat pròpia, vegeu Mercè GALLENT, *El gremi de cirurgians de València: procés de constitució (1310-1499)*, "Afers", 1 (1985), pp. 249-269.

⁶ Per a la presència dels barbers en el Consell municipal durant el segle XIV i les primeries del XV, vegeu C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 498-500 i el Quadre 34 (V).

exigia, com a físics i cirurgians, passar per un procés d'examinació que garantís la seua competència. La flebotomia, una de les activitats més habituals en el repertori terapèutic dels barbers, hagué de ser una de les accions més vigilades, després de la preocupació manifestada en 1333 per Alfons el Benigne a les autoritats de València dels problemes esdevinguts pels desconexors de la forma i, especialment el temps adequat, en què s'havia de practicar la sagnia terapèutica.⁷ La sensibilitat de la monarquia en el tema de la salut i la seua utilitat era ja suficientment elevada com per a què no s'establiren uns mecanismes adequats que preservaren els seus súbdits d'una mala praxi.

En 1392, l'*elemosina barbitunsonum Valentie* rebé altra vegada confirmació i noves regulacions per banda de Joan I, a petició dels majorals representants de la benemèrita institució. Quedava ben clar al preàmbul del document que es tractava encara d'una organització de caire religiós:

Et nunc ad Dei laudem et corone nostre servicium ac animarum vestrarum etiam salvamentum, considerato per vos quod ab adolescentia est parva et labilis vita hominis ex sui fragilitate et alia ad peccandum et fidelibus christianis paravit creatoris clemencia opera caritatis et misteria divina per que eorum valeant et eam delere et ad paradisum ex ipsis caritatis operibus pervenire.

Era així com els barbers podrien realitzar les obres de misericòrdia del gust del creador, per porgar els seus pecats i redimir les seues ànimes. I és així, efectivament, com les clàusules posaven de manifest que l'almoïna no regulava en absolut cap aspecte tocant a la tasca professional dels barbers, almenys explícitament. Les qüestions que quedaren regulades aquell final de segle foren les següents: a. El nombre de majorals escollits anualment s'incrementaria en dos més, símptoma del creixement del nombre d'afiliats; b. Aquests podrien convocar els barbers membres "en algun lloch honest" per tal de "parlar e rahonar de aquelles coses les quals necessàries seran e pertanyeran justament, rahonable e honesta a aquesta almoïna, e fer qualsevol provisions e ordinacions, axí de paraula com per escrit, justes emperò e honestes";⁸ c. Aquestes reunions s'haurien de fer "a conexença, consentiment e ab ferma del portantveus de governador del regne de València o de son lochtinent"; d. L'almoïna tindria els símbols propis que decidiren (draps, ciris, llits per als difunts), fonamentals per distingir-se de la resta en processons, desfilades i altres esdeveniments públics; e. Es limitava el nombre d'integrants a 100 barbers, detall que ens fa pensar en el nombre elevat que estava assolint el col·lectiu i, possiblement, la dada siga indicativa sobre la necessitat o previsió de limitar-lo; f. Els confreres acudrien a les noces dels membres o dels seus fills, amb una pena de dues lliures d'oli si no ho feien. Igualment,

---

⁷ Transcripció en L. GARCIA BALLESTER i M. R. MCVAUGH, *Medicine before the plague*, Apèndix 2. Sobre la importància de la sagnia i el context mèdic en el que cal entendre-la, així com les habilitats necessàries per als seus practicants, vegeu Pedro GIL SOTRES, *Los evacuantes particulares: ventosas, escarificaciones, sanguijuelas y cauterios en la terapéutica medieval*, "Medicina e historia", 34 (1990), pp. 1-28. IDEM, *Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy, in Practical medicine from Salerno to the Black Death* (L. GARCIA-BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRI-ZABALAGA i A. CUNNINGHAM, eds.), Cambridge, 1994, pp. 110-155.

⁸ Efectivament, l'almoïna no tenia una seu pròpia per tal de fer les seues reunions. Val a dir que l'elecció de la capella de Santa Maria de la Mercè és comuna al cas dels barbers mallorquins. En una reunió de 1416, de la qual parlarem tot seguit, els barbers passen pel claustre mentre esperen a la resta de companys. Aquest era el seu lloc habitual per trobar-se des de feia molt de temps. El caràcter religiós de l'almoïna suggereix que aquests espais consagrats foren els escollits, per bé que, coneixent els costums d'aquells barbers —clients assidus de tavernes i bordells— la seua elecció hagués estat una altra molt més "entretinguda".

haurien d'assistir als sepelis dels barbers o dels seus familiars. Això sí, seguint un rigor estricte que els obligava a no abandonar la cerimònia fins rebre consentiment dels majorals. Haurien d'anar abillats amb un vestit blau i, cas que els familiars no portaren capiró que garantís un dol suficientment lluit ("condigna honor exhibir e donar a aquella sepultura"), haurien de ser 10 els barbers que s'encapironaren amb aquesta missió; g. Els majorals ordenarien una col·lecta quan fóra necessària "per sustentació d'una làntea la qual crema contínuament davant l'altar de la capella de la benaventurada Santa Maria de la Mercè de València", com també per altres obres de caritat o qüestions diverses; h. L'almoïna disposaria d'un missatger o "andador" per avisar tots els confreres de les reunions i actes oportuns d'obligat compliment; i. Per últim, l'almoïna podria disposar d'un petit arxiu ("caxa") on conservar totes les cartes i privilegis que els foren atorgats, així com per conservar els fons dels quals disposava.⁹

Les circumstàncies en la pràctica i regulació de l'almoïna i la seua transició envers la regulació professional mèdica canviarien progressivament conforme avançava el segle XV. En 1416, el procurador fiscal del rei acusava els majorals, consellers i escrivà de l'Art i Ofici dels Barbers de la ciutat, d'haver-se reunit a l'església de Sant Domènec o Santa Maria de la Mercè sense haver demanat llicència. En aquella ocasió, els barbers ja donaren mostra d'una actitud que veurem freqüentment durant aquest segle XV: els enfrontaments personals entre els membres de l'ofici.¹⁰ Vicent Guàrdia, notari procurador dels barbers, recordà que ja es reunien a la Mercè des de feia molt de temps "per tractar e parlar de lur offici, e sobre lurs ordinacions, les quals han necessàries en llur offici per saber lo compte de la luna, o per les sagnies que els cové a fer entre l'any, per los dies canicolars, e los que són abciachs, e per lo ple e contorn de la luna, e altres semblants coses". I és que entre 1392 i 1416 l'almoïna havia passat de mer "ofici" a "art", tot assumint així competències tècniques molt evidents.¹¹ També, en 1418, una sentència de Joan de Navarra, lloctinent del regne, confirmaria els seus privilegis i, segurament pel malentés produït dos anys abans, se'ls permetria la reunió sense haver de demanar cap permís al representant del rei.

Un punt d'inflexió força significatiu arribà en 1433. Aquell any, els majorals demanaren una reforma per al col·legi en què s'havia convertit l'art dels barbers. Els 12 capítols sol·licitats i aprovats regulaven aspectes religiosos, però, sobretot, els de caire professional. Així, es controlava el procés d'aprenentatge (cinc o sis anys d'afermament amb un mestre, amb la possibilitat d'allargar-se si es considerava convenient), l'obligatorietat de fer un examen amb els quatre majorals de l'art de cirurgia com a tribunal; també es regulaven mesures per a evitar abusos, infraccions i la competència, com també l'obertura i tancament d'obradors; l'exigència de practicar bons costums, evitant el joc, la relació amb prostitutes, etc.¹²

Després d'algunes reformes en l'articulat del col·legi propiciades en 1451, en 1458 s'esdevindria, en temps d'Alfons el Magnànim, que els majorals Joan Ferrando, Miquel Llopis, Bartomeu Vida i Bernat Guerau, considerats barbers-cirurgians, demanarien la lliure reunió per tractar els seus assumptes sense haver de demanar llicència, apel·lant als privilegis anteriors i també amb l'aportació testimonial de nou barbers-cirurgians, símptoma inequívoc del signe professional i la categoria que havia

⁹ ACA, C, reg. 1904, ff. 200r-20 v (20-12-1392).

¹⁰ C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 182-183.

¹¹ Durant el segle XV, especialment durant la segona meitat, les confraries de barbers estaven experimentant transformacions semblants a tota la Corona d'Aragó. Vegeu Antonio CONTRERAS MAS, *La formación profesional de los cirujanos y barberos en Mallorca durante los siglos XIV i XV*, "Medicina e Historia", 43 (1992), pp. 1-18.

¹² M. GALLENT, *El gremi de cirurgians*, p. 259.

pres ja la barberia a València.¹³ Possiblement, conflictes recents, com l'assalt a la moreria de 1455, obligaven altra vegada les autoritats a voler controlar les reunions en les que participaven els oficis, i això havia suscitat noves reaccions dels barbers.

El 28 de maig de 1462, els barbers-cirurgians feren un pas definitiu en la seua consolidació com a professió mèdica de prestigi. Aquell dia demanaren al Consell una reglamentació dels estudis de cirurgia, conscients de la importància d'assolir una formació lletrada que mancava a molts. Allò culminà amb la provisió d'un lector de cirurgia que cobraria 15 lliures anuals, i que fou mantinguda per Lluís Dalmau en primer lloc. El suport donat a aquella iniciativa per individus de prestigi com Lluís Alcanyís i Pere Pintor fou definitiva per consolidar els estudis de cirurgia.¹⁴ Aquell procés tingué una culminació en 1478 quan, a petició dels barbers i per recomanació del Consell municipal, Joan II concedia un privilegi que fou clau en el procés d'ascens social i científic dels barbers-cirurgians i que desembocarà en la incorporació dels estudis de cirurgia a l'Estudi General. Molts barbers eren conscients de l'honor i la posició que els garantia homologar-se als cirurgians ("desigosos de haver major grau de honor"). Finalment, quedava explicitat el punt definitiu que ja era palès de feia temps: "los qui usen del dit officio de barber... sien declarats, intitulats e nomenats cirurgians, e que sien vists entre les gents arts, no officii". Al mateix temps, es va sol·licitar que el rei autoritzara "donar e liurar als majors de la dita art hun cos de home o dona que sien morts sentenciats cascun any... perquè de aquell se puixa fer notomia". Es feia una alta valoració de la possibilitat de practicar disseccions per poder aprendre "vehent los cosos en les parts dedins com estan organizats, e han imposat vocables e noms propis a cascú de aquells, dels quals no pot haver vera notícia per la llectura, ni per lo que entendre se pot de aquella, tant quan farien los hulls corporals".¹⁵

Les posteriors intervencions ja només feren que perfilar millor i regular, amb alguns canvis, alguns articles dels seus estatuts que els integrants del gremi consideraven que calia modificar. I és que el procés havia estat llarg, els canvis socials, polítics i econòmics del segle transcendent i, per tot plegat, calia ajustar-se millor als temps que corrien. Per exemple, sol·licitaven en 1481 el ser dispensats de ballar amb motiu de la vinguda dels reis. Els barbers que, com veurem, sempre havien mostrat aquesta afeció per la dansa i el cant, especialment quan eren mossos, no podien consentir ara de mantenir una actitud tan poc adient a la seua nova consideració d'artistes, ja per fi consolidada per boca del rei.

2. UN COL·LECTIU CADA VEGADA MÉS NOMBRÓS

Durant el segle XV, València es va convertir en la ciutat més important de la Corona d'Aragó i en una de les majors de la Mediterrània. Independentment dels debats entorn al volum demogràfic real, relacionats sobretot amb la difícil interpretació de les escasses fonts amb què comptem, generalment de base fiscal, que s'han traduït en propostes més conservadores, a la baixa, o les que donen una població bastant més considerable,

¹³ La transcripció d'aquests documents en Jaume CASTILLO i Luis Pablo MARTÍNEZ, *Els gremis medievals en les fonts oficials. El fons de Governació del regne de València en temps d'Alfons el Magnànim (1417-1458)*, València, 1999, Apèndix V i XLI.

¹⁴ L. GARCÍA BALLESTER, *La medicina a la València medieval*, pp. 57-62.

¹⁵ Luis GARCÍA BALLESTER, *El privilegio concedido en 1478 a los cirujanos de Valencia para disecar cadáveres, dins III Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, vol. II, Madrid, 1971, pp. 73-76. Vegeu transcripció completa a partir de les diferents còpies que es conserven d'aquest important document, a *Epistolari de la València Medieval* (II), introducció, edició, notes i apèndix a cura d'A. RUBIO VELA, València/Barcelona, 1998, doc. 59.

resulta evident que el creixement de la ciutat fou espectacular, producte, sobretot, d'una forta immigració d'origen ben divers. Els cronistes i els viatgers s'admiraven d'aquesta circumstància i deixaren constància d'aquella allau humana que els havia sorprés.¹⁶

Qualsevol ciutat esdevenia en aquell temps el centre d'un *hinterland* rural que exercia una forta influència i es convertia en un fort pol d'atracció. Així, el segle d'or va convertir l'urbs valenciana en un espai econòmic força dinàmic i amb una creixent expansió demogràfica. Lògicament, en un context de valoració constant de la medicina com a eina per assolir el benestar social, indispensable per al funcionament de la cosa pública, l'augment de la població anava a portar necessàriament a un augment dels guardadors.

Un problema evident és intentar una aproximació a la ràtio entre població i practicants de la medicina. Aquesta seria una dada que ens permetria veure el grau d'assistència, així com la seua qualitat, que rebia la població en un moment donat. Si per al segle XIV els estudis exhaustius de les fonts d'arxiu de García Ballester i McVaugh, especialment els protocols notariais, ens han proporcionat dades per aproximar-nos, no sense gran prudència, al nombre dels practicants de la medicina en diverses viles i ciutats d'arreu de la Corona d'Aragó, la multiplicació dels registres conservats als arxius per al segle XV impossibilita una tasca semblant, almenys en l'actualitat. Si bé aproximacions cada vegada més exhaustives, amb buidatges sistemàtics de la documentació, ens podran aportar més dades, ara per ara resulta una quimera intentar un càlcul dels practicants de la medicina que hi podia haver en una ciutat com València durant el Quatre-cents, especialment perquè no comptem amb registres seriatos, com ara els fiscals, que ens permeten arribar a algunes consideracions més o menys generals, fins l'any 1510. Amb tot, els problemes que es deriven de la utilització de fonts diverses, com també les pròpies característiques dels registres fiscals, d'on s'exclouen un nombre important d'individus, resulten irresolubles.

Així és el cas en els barbers. Les dades recollides per McVaugh, basades sobretot en el buidatge de protocols notariais i registres de la Cancelleria, ens mostren que a València treballaren entre 1310 i 1329 un total de 63 barbers (i 23 cirurgians), sent el 1320 amb 27 barbers (a més de 6 cirurgians), l'any que es registra un major nombre d'aquests practicants, just quan la població rondava els 25.000 habitants. Uns anys després, en 1345, només en recollí 6 (a més de 7 cirurgians), quan la població encara es trobava en creixement.¹⁷ Aquest fet només pot ser atribuïble a la manca de conservació i, fins i tot, la qualitat informativa de les fonts. En el nostre cas, només els tres *Llibres de cedes* del justícia criminal dels anys 1422, 1435 i 1445 ens aporten un total de 57 barbers, per a una població que devia doblar la de feia un segle.¹⁸ En canvi, la llista fiscal de 1510, elaborada arran de les Corts de Montsó en temps de Ferran el Catòlic, ens dona una xifra de 41 barbers-cirurgians per a un total d'11.560 focs, d'ells 9.879 intramurs, el que vindrien a ser uns 45.000 habitants. Fet i fet, l'evolució numèrica del col·lectiu professional no es correspon en absolut amb el que seria d'esperar pel

¹⁶ Una postura amb un còmput molt a la baixa, a Agustín RUBIO VELA, *La población de Valencia en la Baja Edad Media*, "Hispania", LV/190 (1995), pp. 495-525. Per a 1355-1361 proposa entre 25.000 i 28.000 habitants; per a 1489 proposa 40.000. Fent una crítica al respecte a partir de la consideració de fonts diverses, Enrique CRUSELLES, *La población en la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV*, "Revista d'Història Medieval", 10 (1999), pp. 45-85. Segons aquest, els anteriors càlculs són insuficients i caldria aproximar-se a una realitat en torn de 60.000 ànimes com a mínim, a les acaballes del segle XV, si no més.

¹⁷ M. R. McVAUGH, *Medicine before the plague*, pp. 44 i 67.

¹⁸ Val a dir que realitzar un buidatge sistemàtic de la documentació notarial, tal com s'ha fet per al segle XIV, és una tasca titànica que requeriria l'esforç ingent de molts historiadors.

creixement demogràfic. Però menys encara si ho comparem amb altres grans ciutats, com ara Barcelona o Mallorca. Per a la ciutat de Mallorca comptem amb una talla fiscal molt pròxima a la de València en el temps, 1512, i que ens dona un total de 38 barbers i cirurgians, per a un cens fiscal de 3.419 contribuents dins la ciutat (15.000 habitants). Però el desajust major es produeix amb Barcelona, on comptem amb un registre elaborat entre 1445-1467 per a poder participar en l'elecció de representants a Consell de Cent, on hi figuren 60 barbers, per a una població d'uns 25.000 habitants.¹⁹

Efectivament, cal ponderar convenientment aquestes xifres, ja que estem parlant de l'obtenció de dades a partir de fonts ben diferents, i amb un estat de conservació irregular en el temps.²⁰ Mentre que a les cèdules del justícia criminal es recullen tots els assumptes que a diari es varen denunciar davant aquesta cort i que en molts casos mai arribarien a derivar en un procés, els protocols necessiten d'un cert nivell econòmic dels individus per a ser capaços de formalitzar contractes i satisfer els honoraris notariais. És per això que molts individus de condició humil mai hi apareixeran, a diferència del que es pot esdevenir en els llibres judicials. És en aquests *Llibres de cedes* que hi apareixen nombrosos personatges, en assentaments generalment molt breus. També cal dir que mentre als protocols poden quedar registrats molts més assumptes i personatges de molt diversa consideració, en la font utilitzada en el nostre cas només apareixen els crims de sang, amb els agredits i els agressors, però, no ho oblidem, també la gent que està implicada només perquè dona avals per altres acusats. En conseqüència aquestes dades s'han de prendre amb molta precaució i, en tot cas veure-les, com tendències.²¹ Amb tot, la xifra que podem donar per als registres que es conserven dels *Llibres de cedes* de la primera meitat del segle (1401, 1402, 1403, 1407, 1422, 1435, 1440, 1445 i 1449) és bastant reveladora. Aquests nou volums ens aporten un total de 146 barbers operant durant aquells 48 anys, sense que ens siga possible dir quants d'ells coincidiren treballant al mateix temps, i sent el registre més elevat el que ens proporciona 1422, amb 33 barbers registrats. Finalment, la consideració exclusiva de les fonts fiscals no pot ser més significativa en quant a la distorsió real de les dades.

Amb tot, resulta evident que un creixement demogràfic tan espectacular com l'experimentat per la ciutat de València, ben diferent de la resta de les grans ciutats de la Corona, havia d'anar acompanyat d'un contingent de guaridors que els pogués donar assistència. Ara bé, què va fer que aquest augment de barbers cresqués en una proporció tan notable durant la primera meitat del segle XV?

¹⁹ Entre 1386-1395 a Mallorca (tant a la ciutat com a la part forana, amb una població de 2.220 focs per a 1451, uns 10.000 habitants) hi havia 36 barbers. Recollit a Luis GARCÍA BALLESTER, *La medicina, dins Historia de España* (R. MENÉNDEZ PIDAL, dir.), vol. XVI [*La época del gótico en la cultura española (c. 1220- c. 1480)*], Madrid, 1994, Cuadro 1. Sobre la talla de 1512, vegeu Maria BARCELÓ, *La talla de la ciutat de Mallorca, 1512*, Palma de Mallorca, 2002. Per a Barcelona, Carme BATLLE I GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, pp. 580-603. Les dades de València, a *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó* (R. VALLDECABRES, ed.), València, 2002, pp. 139-140.

²⁰ El problema de les fonts a l'hora de comptabilitzar practicants de la medicina ha estat analitzat per a la ciutat de París, precisament referent al nombre de barbers. Si en el període 1250-1299 s'han recollit 156 barbers, per al 1300-1349 la xifra havia baixat a 112, quan la població devia rondar els 100.000 habitants, i encara en la segona meitat del segle només es comptabilitzen 27. El problema rau en què les talles de les quals han estat tretes aquestes dades registraven els individus amb criteris ben diferents, deixant fora molts contribuents. Danielle JACQUART, *Medical practice in Paris in the first half of the fourteenth century, in Practical medicine from Salerno to the Black Death* (L. GARCÍA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA & A. CUNNINGHAM, eds.), Cambridge, 1994, pp. 186-206, especialment p. 205. Més qüestions sobre el problema de les fonts i les ràtios en M. R. McVAUGH, *Medicine before the plague*, p. 67.

²¹ Vull agrair els comentaris que m'ha suggerit Rafael Narbona a propòsit de l'ús de les fonts judicials i fiscals que he fet en aquest article.

Una primera explicació per a aquest augment està relacionada amb l'arribada de practicants foranis, ja siga de dins la Corona d'Aragó o bé d'altres indrets peninsulars. Com s'ha remarcat, la ciutat de València fou un pol d'atracció per a gent de molts distints oficis i molt variada condició. Ara bé, poc s'ha parlat dels desplaçaments de practicants de la medicina cap a la major urbs del regne.²² Segons els Llibres d'aveïnament de la ciutat, entre 1400 i 1450 arribaren a València set barbers, tres d'ells procedien de ciutats catalanes, un altre era toledà i els altres eren oriünds de viles del regne. Juntament amb aquests hi arribà en 1410 Bernat de Cotlliure, un cirurgià procedent de Lliria.²³ Altres barbers novinguts, arribats amb les seues famílies o bé simplement enviats pels seus pares, segurament es formaren a València. De Barcelona arribaren Manuel Garcia i Bernat, el seu assassí, enregistrats el 1422. Cap dels dos estava aveïnat ja que residien el primer a casa del barber Manuel Blasco i, el segon en la del també barber Antoni Caro.²⁴ Altres procedeixen segurament de la corona castellana, cas de Martín i Juan de Toledo (1445, 1449), Pedro de Aranda, barber macip de Joan de Besora (1422), o el sevillà Joan Alfagem (1400).²⁵ Els noms d'alguns delaten la seua procedència. Mestre Angelo no és ben bé un barber, sinó un queixaler.²⁶ Documentat en 1401, és molt possible que hagués deixat un fill que practicava el mateix ofici. Aquest seria Angelo de Florença, citat en 1479. De semblant procedència devia ser Pino, lo barber. Altres noms semblen indicar-nos un origen també llunyà. Així seria el cas de Llorenç de Flandes (1422) o Guillem de Còrsega (1449).²⁷ Quantificar aquesta arribada de barbers a València resulta ara per ara impossible. Però no hi ha dubte que aquest fou un factor que féu créixer el nombre de practicants de la medicina considerablement.²⁸

²² Respecte als metges immigrants, m'hi he referit a C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 166-171. No és, tanmateix, València l'única ciutat en rebre barbers immigrants. Joan Fuster era un barber de Tortosa que vivia a Xàtiva al servei de la casa de mossèn Esteve Pons de Fenollar. ARV, JC, núm. 51, ff. 76v-77r (9-8-1408).

²³ 1416, Bernat Fontanils; 1424, Francesc Portella (L'Arboç); 1425, Salvador Saurí (Castelló d'Empúries); 1433, Jaime Climent (Toledo); 1433, Fraun Roger (Sant Feliu de Guíxols); 1445, Pere Domingo (Torrent); 1448, Pere Fuster (Granollers). Vegeu Leopoldo PILES ROS, *La población de Valencia a través de los "Libros de avehinament". 1400-1449*, València, 1978.

²⁴ ARV, JC, núm. 19, mà 7 (20-7-1422). Manuel Garcia havia estat empresonat anteriorment a instància de Pere Nadal, l'hostaler del bordell, acusat de furar roba en companyia d'una dona. *Ibidem*, núm. 19, mà 2 (7-2-1422).

²⁵ *Ibidem*, núm. 22, mà 2 (1-2-1445); núm. 23, mà 3 (12-8-1449); núm. 19, mà 7 (15-6-1422); núm. 50, mà 1 (2-2-1400). Lluís Cifuentes ha mostrat la utilitat que tingueren les traduccions quirúrgiques catalanes en la formació dels barbers immigrants instal·lats a les ciutats de la Corona d'Aragó, amb l'exemple de la traducció de la *Chirurgia magna* de Lanfranc de Milà, documentada circulant entre barbers castellans a Barcelona o a València; i al contrari, el possible paper dels barbers i cirurgians valencians emigrats a Andalusia en la traducció castellana de l'obra impresa a Sevilla el 1495. Lluís CIFUENTES, *Las traducciones catalanas y castellanas de la Chirurgia magna de Lanfranco de Milán: un ejemplo de intercomunicación cultural y científica a finales de la Edad Media*, dins *Essays on Medieval Translation in the Iberian Peninsula* (T. MARTÍNEZ i R. RECIO, eds.) Castelló de la Plana-Omaha, 2001, pp. 95-127.

²⁶ Algunes notícies sobre els "queixalers" a Josep RAHOLA i SASTRE, *Els odontòlegs dels segles XIV i XV a Barcelona*, dins *Actes del I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, vol. I, Barcelona, 1970, pp. 203-300. Les mencions explícites a aquest tipus de practicant de la medicina són escasses. El que sí sembla confirmar-se és la procedència de terres italianes de tots els que coneixem practicant a la Corona d'Aragó. Així és el cas del més famós, vinculat a la casa reial, Simó Virgili –arribat a València en 1346 procedent de Florència– i Pere de Pàdua. Vegeu M. R. McVAUGH, *Medicine before the plague*, p. 161.

²⁷ ARV, JC, núm. 19, mà 6 (9-5-1422); núm. 23, mà 5 (18-9-1449).

²⁸ Sobre la varietat i condició dels immigrants a la València medieval vegeu Germán NAVARRO, David IGUAL i Joaquín APARICI, *Los inmigrantes y sus formas de inserción social en el sistema urba-*

A banda del creixement accelerat de la demanda assistencial, és molt possible que hi hagués un altre factor afegit, aquesta vegada per banda de l'oferta: la reducció del nombre de metges jueus arran dels fets d'acaballes del segle XIV. Efectivament, el pogrom jueu de 1391 es traduí en l'assalt i devastació de les jueries de la Corona d'Aragó, també la valenciana, el maltractament de béns i persones i portà a la conversió de molts per evitar mals majors, quan no la fugida irremeiable. Culminava un procés que s'havia anat forjant tot al llarg del segle XIV, gràcies a la pressió de les elits eclesiàstiques i les prèdiques iracundes dels dominicans, traduïdes cada vegada més en pragmàtiques que pressionaven el col·lectiu jueu. Una de les obsessions fou aconseguir l'aïllament, la segregació absoluta que evités el contacte físic amb els seguidors de Jahvé. I, en aquest sentit, la presència de fra Vicent Ferrer la Quaresma de 1413 no feia sinó accentuar una situació molt tibant, que encara s'extremaria arran de la butlla promulgada per Benet XIII aquell mateix any, en la qual es prohibia als jueus exercir nombrosos oficis, fent esment als metges, físics, cirurgians i apotecaris. Així, el mateix sant Vicent apel·là a la por, fent referència a la llegenda del metge jueu enverinador de cristians.²⁹

Durant el segle XIV, no existí un lloc habitat per jueus, amb aljama constituïda o no, per petit o major que fos el call, on no s'hi trobés algun practicant de la medicina d'aquesta religió, generalment físic o cirurgià, amb una bona reputació. Obligats després per la pressió a acudir a la conversió, alguns hi continuarien establerts. Així, de metges conversos en tenim molt prompte notícia. Aquest seria el cas de l'il·lustre Omar Tahuell i la seua família. Aquest s'hagué d'ocultar en casa de Pere d'Artés quan l'assalt a la jueria, per guardar la seua vida, i d'ell prendria el nom quan fou forçat a la conversió.³⁰ Continuaria la seua clientela cristiana cercant la seua atenció com abans? És possible que les predicacions de fra Vicent haguessen fet suficient efecte com perquè la gent deixés d'acudir als metges hebreus? La conversió va fer dubtar o no d'aquests personatges? En aquest sentit, la lluita de fra Vicent per aconseguir la integració del segment convers fou molt forta. Encara que les dades no deixen de manifestar que la reputació del metge jueu no es va arruïnar,³¹ les fonts no ens permeten calibrar la permanència o no d'un nombre considerable de practicants hebreus o conversos (cal recordar que aquests havien arribat a suposar més del 10% dels habitants a la ciutat) i menys encara si els cristians en feien ús. Crec que malgrat el que s'ha afirmat per algun autor, la destrucció de la jueria i la diàspora de jueus, o bé la conversió forçosa, degueren minvar l'enorme presència i importància en la pràctica de la medicina que

---

no del Reino de Valencia (siglos XIV-XVI), "Revista d'Història Medieval", 10 (1999), pp. 161-199. Val a dir que també apareixen registrats entre els aveïnats un metge i sis apotecaris. Vegeu L. PILES ROS, *La población*, les entrades "apotecaris", "especiers" i "metges" a l'índex.

²⁹ La bibliografia sobre fra Vicent Ferrer i el vessant antisemita –exaltat per uns autors i menystingut per altres– de les seues prèdiques és bastant proluxa. En tot cas, resulten de gran interès els estudis i edicions de Pedro M. CÁTEDRA, *Sermón, sociedad y literatura en la Edad Media. San Vicente Ferrer en Castilla (1411-1412)*, Salamanca, 1994, pp. 241-251; Adolfo ROBLES, *Obras y escritos de San Vicente Ferrer, València*, 1996, pp. 455-574, amb la bibliografia citada.

³⁰ José HINOJOSA, *En el nombre de Yahvé. La judería de Valencia en la Edad Media*, València, 2009, p. 90. Els Tahuell tenien un altre problema afegit a la seua condició hebraica: eren especialment odiats per la seua dedicació al préstec. Vegeu C. FERRAGUD, *Medicina i promoció social*, pp. 351-352.

³¹ Així ho posaria de manifest que Joan II cridà en 1466 els metges saguntins rabí Alfangí i rabí Samuel per tal de guarir l'infant Alfons, que patia dels ronyons. Vegeu José HINOJOSA, *Los judíos del reino de Valencia durante el siglo XV*, "Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval", 3 (1984), p. 174.

havien tingut el segle anterior.³² Cal recordar també que els jueus no apareixen mai com a barbers, sinó com a físics i cirurgians. No obstant això, una reducció presumible de personal mèdic hauria afavorit la incorporació de més metges o barbers cristians. Siga com siga, la presència jueva fou quan més anava el segle més esporàdica, amb només uns quants individus forasters que romanien poc temps per qüestions de negocis.

Hi ha però factors inherents a la pràctica mèdica que mereixen considerar-se, més enllà dels factors generals que exercien l'atracció dels diferents grups de menestrals. En primer lloc, convindria recordar la ràpida implantació i llarga tradició que tenia en el regne de València l'ofici de barber. Consolidat i ben establert i regulat en les seues actuacions mèdiques ja des de les primeres dècades del segle XIV, com ja s'ha vist, i amb una organització pionera, devia ser una ocupació ben considerada. No s'ha d'oblidar tampoc que dins el món de la medicina, l'ofici de barber era el més assequible d'assolir a les butxaques dels valencians de la classe mitjana. La formació s'aconseguia pel sistema obert d'aprenentatge, cosa que no costava diners a la família (lluny de l'assistència a l'Estudi General fora de València, la compra de llibres, etc.), sinó més aviat un bon estalvi i la transmissió d'un ofici que garantís l'arribada al món adult amb condicions per a reeixir i crear una família en una nova llar i, fins i tot, de vegades amb alguns petits ingressos suplementaris. Al marge d'això, la barberia s'havia anat convertint progressivament en una via de promoció social interessant, sobretot a mesura que el barber s'aproximava significativament al cirurgià, com s'ha vist anteriorment. Cal remarcar el paper fonamental que tingué en aquest camí de progrés i promoció continuada d'aquests pràctics la formació lletrada, en llibres quirúrgics, i més concretament en els escrits o traduïts al vulgar.³³ Un dels primers i, en aquest sentit, més representatius textos quirúrgics traduïts al català fou la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni, amic d'Andreu d'Albalat, bisbe de València, que de València estant va insistir perquè elaborés l'original. La traducció catalana fou realitzada per Guillem Corretger, un cirurgià mallorquí instal·lat més tard a València, responenent a la demanda de textos quirúrgics d'aquest tipus que ell bé coneixia entre cirurgians i barbers.³⁴

És molt possible que molts pares veieren en aquesta tasca un bon futur per als seus fills. Pot ser, pel que sembla, fins i tot ho pensaren massa progenitors.³⁵

---

³² Aquesta és l'opinió de José Hinojosa per a qui les impositcions eclesiàstiques no es feren efectives, com en altres camps, i no s'aconseguí evitar que els jueus continuaren tractant els cristians. Ara bé, una cosa és el que ocorregué durant el segle XIV i una altra ben distinta el que s'esdevindria durant el XV. Vegeu José HINOJOSA, *La inserció de la minoria hebrea en la formació social valenciana*, "Revista d'Història Medieval", 4 (1993), pp. 45-64, especialment pp. 49-50. Per a aquesta època no comptem amb estudis sobre la pràctica mèdica dels jueus semblant als que tenim per a les centúries anteriors. Només posteriors recerques aclariran en quina mesura afectaren els fets de finals de segle a la pràctica mèdica dels jueus. L'estudi més complet de la juevia valenciana i el seu devenir el trobarem a J. HINOJOSA, *En el nombre de Yahveh*. Malgrat la reconstrucció posterior del call en un recinte més petit, el ben cert és que tot allò culminà en fracàs ja que no hi hagué un retorn de jueus suficientment significatiu, tal com el rei preveia. A més a més, les autoritats municipals no veien ja amb bons ulls la presència de jueus.

³³ Lluís CIFUENTES, *La literatura quirúrgica baixmedieval en romanç a la Corona d'Aragó: escola, pont i mercat*, dins *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV): actes del III Col·loqui internacional "Problemes i mètodes de literatura catalana antiga"* (Girona, 5-8 de juliol de 2000) (L. BADIA, M. CABRÉ, S. MARTÍ, eds.), Barcelona, 2002, pp. 321-335.

³⁴ Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as an intellectual and social bridge: the Catalan translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, "Early Science and Medicine", 4 (1999), pp. 127-148.

³⁵ Sobre l'aprenentatge de la barberia vegeu C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 110-122. L'epígraf que dedica García Ballester als barbers en la seua monografia sobre València era ben clarificador: "El dinamisme d'uns grups socials: els barbers i els cirurgians". A *La medicina*, part II, punt

Amb tot, s'ha de posar de manifest que, com en qualsevol altre grup, les diferències econòmiques entre uns i altres individus eren notables, com ho mostren els seus inventaris de béns. Molts barbers, com també d'altres professionals de la medicina, hagueren de cercar la forma d'assolir més ingressos en activitats complementàries, quan no simplement veieren en aquestes una forma de fer fructificar els ingressos assolits amb la pràctica mèdica.³⁶

Fet i fet, tants factors que afavorien l'atracció i formació de nous barbers per cobrir tan àmplies expectatives, acabà per portar a confrontacions, ja que a València es produí una confluència de practicants de la barberia bastant significativa, la qual costaria d'assimilar i integrar.

A aquestes incorporacions de barbers en el mercat valencià cal fer una observació. Un nombre molt elevat dels individus que tenim documentats i que treballaven a València havien passat per alguna raó per la cort del justícia criminal. Això vol dir que, majoritàriament, aquesta era la part del col·lectiu més marginal, la immigrant, la que havia quedat en la cuneta del progrés somiat, o bé la que tractava per mitjans violents d'integrar-se i guanyar un lloc en aquesta competitiva societat, i que en absolut podrien considerar-se delinqüents. Les conseqüències d'aquesta situació marginal anaven a complicar bastant la vida d'aquests personatges i les seues famílies.

3. DIFÍCIL ACCÉS AL MERCAT MATRIMONIAL

La marginalitat d'alguns d'aquests individus i les dificultats per inserir-se en el mercat matrimonial es posen de manifest en els diversos casos que hem documentat de barbers, els quals busquen satisfacció a les pulsions sexuals en relacions externes al matrimoni. Així, són diversos els que mantenen contactes més o menys habituals amb prostitutes, amb les quals acaben amistançant-se, o aquells que han de buscar companyia femenina en esclaves o en les dones dels altres.

Acabats d'arribar a la metròpoli procedents de l'exterior, o bé mirant d'insertar-se en el mercat laboral després d'un període d'afermentament, es fa bastant complicat assolir un dot suficient, i les conseqüències són la recerca d'alternatives al matrimoni. Són joves que esperen el seu moment, quan rebran una herència o els pares tindran un colp de sort que ajude a introduir majors emoluments per assolir la suma del dot, o bé immigrants que es troben instal·lats en obradors d'altres barbers, incapacitats per obrir un negoci propi i construir una família. Tot plegat els mena a la frontera de la marginalitat, a unes relacions amb "fembris públiques" moltes d'elles també de fora de València, com els seus noms bé ens indiquen, quan no s'especifica als documents. Dones maltractades per aquests joves ardorosos, amb qui el compromís és lax i la indefensió absoluta, però que no s'estan d'acudir al justícia per reclamar els abusos. Miquel Moliner serà acusat per Violant de Múrcia, "fembra del bordell", d'haver-li furtat objectes de la seua casa; Àgueda, una siciliana que viu al bordell, es queixava del barber Pino, segurament també amb un origen pròxim a ella, atenent al

---

3. Exemples concrets d'aquesta promoció per al cas barceloní, idèntic al valencià, sens dubte, a Lluís CIFUENTES, *La promoció intel·lectual dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç (fl. 1431-1464)*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 19 (2000), pp. 427-479; Joseph M. ROCA, *Un cirurgià barber barcelonès de la XV centúria*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", 81 (1923), pp. 145-164.

³⁶ Carmel FERRAGUD, *Los oficios relacionados con la medicina durante la Baja Edad Media en la Corona de Aragón y su proyección social*, "Anuario de Estudios Medievales", 37/1 (2007), pp. 107-137.

nom, el qual habitava en casa del barber Carbonell, per les bastonades, puntades de peu i esgarrapades que li havia fet a la cara.³⁷ El cas de Caterina de Cardona mereix una atenció especial per la seua relació dissortada amb els barbers. En setembre de 1456 es presentà davant el justícia per denunciar l'agressió de Joanot Valero en el mateix bordell, el qual "li ha donat diverses bocinades e colps e la ha naffrada en la cara squexant-li la boqua, de la qual li ixqué molta sanch", i que, no conforme amb això, "li squexà los draps de seda que portava al cap". Joan Vidal assegurà la dona davant el justícia un dia després, delatant la seua condició d'amants. Dissortadament, tots dos, Vidal i Caterina, hagueren de fer una promesa al justícia: "prometeren e voluntàriament se obligaren en poder del dit honorable justícia que no usaran carnalment ne desonesta ne seran en hun cubert, exceptat en forn, sglésia, ostal o loch públich, e açò a pena de vint morabatins. E si pagar no poran, córrer la vila açots axí com si per justícia hi fossen condempnats".³⁸

D'alguns barbers no podem assegurar que només siguen clients de prostitutes, sense relacions més estretes. D'altres, pot ser compadits, les asseguren davant el justícia, ja que aquestes no poden fer front a les despeses de judicis, a les multes a les que es poden enfrontar, i a més, són dones que no tenen entitat pròpia per a participar en judicis sinó és tutelades per un home. Aquell inici de segle ens proporciona exemples freqüents. Així, en l'any 1402, Esteve Martí assegurà Caterina, natural del Castell de Garcimuñoz, que solia estar al bordell, i Joan Queralt farà el mateix amb Catalina de Sevilla. En 1445, Vicent Martí assegurarà la persona i els béns de dues prostitutes, Agnès de Cardona i Caterina d'Oviedo, i el mateix farà en 1449 amb una tal Caterina.³⁹ Alguns individus estan ben acostumats a aquests ambients sòrdids, els freqüenten, juguen als naips, fan travesses, beuen a la taverna i es veuen envoltats de gresca i també de delinqüència. Alguns delinqueixen plegats, com ara el barber Safont i Elvira, "fembra pública de l'hostal de Johan, el Coso", que atacaran plegats Lluís de Rotllanes.⁴⁰ El justícia ha d'intervenir i prevenir mals majors, sobretot si l'implicat és fill d'una família respectable. Així ho farà el juliol de 1422 amb Pere Font, barber fill de notari. Què empeny, en aquest cas, un individu procedent d'una família semblant a la barberia? La decisió paterna, sempre meditada, pot ser producte de la visió que la barberia és un ofici no gens mal considerat que pot augurar bones perspectives de futur com a via de promoció a través de l'estudi. Pot ser dins de les opcions, limitades, el pare ha vist que no en queda altra. Pere haurà d'evitar les seues afeccions si no vol acabar pagant 100 florins i passejant nu per la ciutat per a escarnir propi i de la família. I, en tot cas, si entra al bordell ho haurà de fer per la seua feina "per via de adobar o curar algun hom o fembra".⁴¹

Algunes han construït un lligam ferm amb alguna prostituta a la que visiten massa freqüentment, fins convertir-la en la seua amant i mantinguda. L'agost de 1402, Miquel Cristòfol ha de capllevar el seu fill, barber homònim, perquè ha estat sorprès per un dels empleats del justícia que ha constatat la seua relació amb Elvireta de Guadalajara, del bordell.⁴² Fins i tot, algun la té gairebé com a esposa, tot i que a aquesta no li siga fàcil abandonar la seua antiga ocupació. A Violant se la considera esposa de Joan Ferrer, i no obstant això se la cataloga de "fembra de vila". El justícia l'obligarà a no usar carnalment d'home algun sinó amb el dit barber.⁴³

³⁷ ARV, JC, núm. 16, mà 9, f. 2r (21-8-1402); *ibid*, núm. 17, mà 1, f. 2v (27-2-1403).

³⁸ *Ibidem*, núm. 24, mà 4 (16, 17-9-1456).

³⁹ *Ibidem*, núm. 16, mà 7, f. 1r (9-6-1402); *Ibidem*, núm. 17, mà 4, f. 26r (15-3-1403); *Ibidem*, núm. 22, mà 1 (3-1-1445), mà 4 (2-8-1445); *Ibidem*, núm. 23, mà 1 (16-1-1449).

⁴⁰ *Ibidem*, núm. 22, mà 3 (8-4-1445).

⁴¹ *Ibidem*, núm. 19, mà 7 (1-7-1422).

⁴² *Ibidem*, núm. 16, mà 8, f. 19r (30-8-1402).

⁴³ *Ibidem*, núm. 24, mà 1 (13-1-1456).

No tots buscaran però en el món de la prostitució satisfer les ardors de la carn. Violant, l'esposa d'Ausiàs Roig, de Benetússer, acusarà el barber Ausiàs de les Coves d'haver-la forçat. De les Coves es refugia queixant-se dels seus insults. Aquest mateix dia, el barber es queixarà de Nicolau Asensi, un altre barber, que l'ha atacat amb una espasa en la seua pròpia casa. Res de nou, com veurem, ja que aquesta mena de bregues entre barbers esdevindrà el pa de cada dia.⁴⁴ Evidentment, quan fracassa l'estratègia matrimonial, la caça del dot, quan la competència per la feina és dura, cal acudir a altres mitjans fora de la legalitat.

En definitiva, difícil fou iniciar una activitat laboral en aquest marc hostil que és la gran ciutat. Les estratègies i la fortuna de cadascú faran possible reeixir i iniciar una tasca professional, ja siga independent, en el marc d'un obrador propi i una nova llar, després de contraure matrimoni, o bé simplement treballant per altre, mentre no existesquen més oportunitats.

4. ELS ESPAIS DE LA PRÀCTICA DE LA BARBERIA

La barberia fou un espai fàcilment accessible i localitzable en l'entramat urbà, sobretot per la seua ubicació estratègica. És un lloc on es podia acudir o des d'on es desplaçava el barber amb rapidesa al domicili o indret al qual havia estat reclamat. En un estudi anterior, vaig situar sobre el plànol de València alguns dels practicants de la medicina dels quals teníem notícia vers 1373, atenent a la seua adscripció parroquial.⁴⁵ Ara estem en disposició d'afinar encara més la seua ubicació sobre la trama urbana a partir de les dades recollides en els volums del justícia criminal. Efectivament, les dades, per bé que escasses, vénen a confirmar que, si bé es pot parlar d'una dispersió de barbers i sanadors en general per tota la ciutat, hi ha uns indrets preferents per establir la barberia: les places. Això fou així per diverses raons. En primer lloc, per constituir-se en espais oberts, fàcilment transitables i més saludables i airejats, on la pràctica de les activitats higiènicosanitàries pròpies de la barberia eren més factibles. En segon lloc, per ser el centre de sociabilitat per excel·lència del món medieval, rural i urbà. Eren els espais més dinàmics de la ciutat des del punt de vista dels intercanvis, sobretot la plaça del Mercat, però també d'altres places menors amb una especialització evident. El trànsit de vianants per aquests llocs era molt important, car era on es podien trobar notaris, on estaven emplaçades les institucions públiques, els negocis més variats o per ser espais d'encontre festius. Tenir ací una parada oberta al públic constituïa una publicitat impagable i una atracció segura de clientela. En tercer lloc, com més anava el temps, la plaça va esdevenir el lloc residencial de major prestigi, el lloc escollit a tot arreu pels membres de les cada vegada més prestigioses professions liberals. Tenir-hi casa era símptoma de prestigi ja que era ací on millor es podia manifestar l'aparença i el poder, cada vegada més important entre els practicants de la medicina, sobretot l'estament dels físics, cirurgians i apotecaris de major patrimoni i influència.⁴⁶ Si en aquest darrer quart del segle XIV se situava quatre barberies a la plaça del Mercat, durant el segle XV podem esmentar les d'Alfonso Sánchez, Joan de Riba, Antoni Alcanyís, Jaume Climent, Fraun Rogers i Pere Domingo. Igualment, la de Joan de Morella, a la plaça de l'Herba, i Bernat Soler a la plaça de la Figuera.

Els portals de la ciutat també foren un espai privilegiat per a la pràctica de la barberia. Aquests eren llocs d'entrada i eixida que devien ser aprofitats per endreçar-se

⁴⁴ *Ibidem*, núm. 22, mà 2 (4-3-1445).

⁴⁵ C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, p. 547.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 543-544.

quan s'arribava d'un viatge feixuc o bé quan s'havia de fer una visita de compromís, o bé simplement pel fet fortuït de passar-hi enfront. Sabem, per exemple, d'un barber que tenia la barberia al portal de Serrans. Fet i fet, hom pot suposar una dispersió per tot l'entramat urbà, cosa lògica per altra banda, sense descurar que la presència de barbers podia augmentar on major era la densitat de població. Així ho semblaria indicar el fet de la seua concentració en les parròquies més poblades d'aquella època, Sant Joan del Mercat i Sant Martí, on s'establiren entre 1387 i 1449 uns 9.000 nouvinguts, segons els llibres d'aveïnament. De fet, quatre dels aveïnats s'establiren al Mercat, concretament dos al carrer dels Arrossers, un al de Sant Vicent (prop de l'hostal de N'Amorós) i un altre al portal del Coixo. Un altre s'establiria a la parròquia de Sant Martí a un indret de nom ben suggeridor: "prop lo pou de la sanitat".⁴⁷

El paisatge urbà de les ciutats tardomedievals es caracteritza per la realització d'un munt d'activitats productives i comercials a l'aire lliure. La pràctica de la barberia no en fou una excepció. La vivenda del barber s'obria al carrer a través de l'obrador, que a l'inventari també és referit com a "entrada".⁴⁸ Els barbers havien de proveir-se d'una mena de tela que enganxada a uns pals formava una vela que protegia del sol, a la vegada que permetia realitzar activitats sanitàries, com ara les habituals sagnies, en un ambient airejat i lluminós. La separació pròpiament de l'espai interior de l'obrador i la casa es feia a través d'una cortina que podia ser de diferents colors –vermella, blava–, element identificatiu que, fins i tot, donava nom al dret a obrir una barberia ("tenir cortina"). En aquests obradors hi havia diverses cadires o bancs per a la clientela que esperava el seu torn. Per descomptat, en diferents armaris s'hi localitzaven els objectes per a la pràctica de l'ofici: tovalloles, de vegades penjades en la cortina, mandils diversos, espills, raors, tisoires, l'estoig de cinta del barber –on devien estar els instruments adequats per a practicar sagnies i operacions quirúrgiques o extraccions dentals, preparats per a possibles desplaçaments– taules anatòmiques, bacins metàl·lics, de llautó o coure, escalfadores, pedres d'esmolador i poals per a transportar l'aigua. En algun cas es pot trobar fins i tot un senzill llit, pot ser per a algun aprenent que dorm a la zona de l'obrador. Finalment, les armes (espases, llances, dards, etc.), ja que cal estar prest a qualsevol urgència, la defensa de la integritat i del patrimoni, o bé la crida del patró del bàndol al que un pertany. A alguns poden trobar-se presents objectes per a l'entreteniment de la clientela. Així seria el cas de taulers per a practicar diversos jocs, com ara els escacs o les taules, i algun instrument musical, sovint un llaüt per amenitzar les estones d'oci i les festes. Segurament que aquests aprenents de barber (macips afermats) havien de tenir també aquesta comesa mentre el seu amo i, en ocasions algun que altre empleat, tallaven cabells i feien les tasques terapèutiques demandades.

Però l'obrador estava lluny de ser l'únic espai on els barbers exercien la seua tasca. Les places no eren els únics llocs que transitava la gent amb freqüència. Hi havia altres on la sociabilitat bullia, sobretot a les nits. Els hostals, les tavernes i els bordells, eren espais on molta gent de pas per la ciutat –quincallaires, mercaders i traginers, bergants, tafurs, delinqüents de tota mena, viatjants de tot tipus dels quals els perillousos

⁴⁷ L. PILES ROS, *La población*, p. 325.

⁴⁸ M'he referit anteriorment a l'estructura de les barberies de la Corona d'Aragó a C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 556-557. Aquelles suposicions fetes a partir de pocs inventaris es confirmen ara després de les *escripcions* de béns que he pogut localitzar: obrador de Joan Pons i Bartomeu Ballester; ARV, JC, núm. 16, mà 9, f. 11v (21-8-1402). Joan de Morella; núm. 18, mà 4 (9-5-1407). Jaume Olreu; núm. 19, mà 1 (26-12-1422). Antoni Viana; núm. 19, mà 6 (5-5-1422). Joan Llopis; núm. 22, mà 4 (17-9-1445). Val a dir que entre els béns no se solen contemplar els objectes amb aplicacions mèdiques i tampoc els llibres de medicina, en català, això sí, ben excepcionals i propis d'aquells que han anat progressant en els coneixements tècnics del seu ofici.

camins n'estaven plens—, anaven a parar-hi, i se sumaven a la caterva de joves i no tan joves inquilins dels espais més criticats per predicadors com fra Vicent Ferrer. Lluny de la seguretat de la llar emmalalteixen, i han de ser assistits. Els barbers hi acudien a guarir hostes de pas amb problemes de salut arran dels seus fatigosos itineraris. Això ens parlaria, per tant, d'un espai on la pràctica de la medicina es féu força habitual.⁴⁹ De vegades serà el mateix personal de l'hostal el qui ajude al malalt. Quan les coses es compliquen, però, convé acudir als entesos. Amb una no gens mal pensada estratègia algun es va decidir a compartir dues ocupacions. Com ara, el gener de 1422, trobem la referència de Jaume Vila, hostaler o barber, segons resa a la documentació.⁵⁰

Efectivament, el bordell també fou un lloc on la pràctica de la medicina es féu present. Temps a venir, fins i tot els metges haurien de certificar l'estat de salut de les prostitutes per prevenir el contagi de malalties venèries.⁵¹ Pel moment, els seus habitants, sobretot aquelles dones, emmalalteixen i es fa necessari sol·licitar atenció. Agredides amb freqüència han ser ateses de les nafres. Cal recordar la prohibició a Pere Font d'entrar al bordell, excepte en els casos en què hagués d'anar-hi per atendre algun home o alguna dona. Semblantment s'ha d'entendre que Joan "lo barber", tinga el seu obrador en la "crohellada del Bordell".

Finalment, un altre lloc on es féu evident l'activitat dels barbers fou a bord dels vaixells. També la pressió demogràfica i la competència obligà, sobretot als joves que no tenien obrador, a embarcar-se com a metge-barber en naus comercials i de guerra.⁵²

5. UNA ACTIVITAT MÈDICA EMERGENT EN UN MICROUNIVERS DE VIOLÈNCIA

L'experiència dels barbers a l'hora d'intervenir a individus ferits sembla inqüestionable. En nombrosos casos el justícia va a trobar algun desgraciat que ha patit les escomeses més o menys intencionades d'un enemic, els rampells de la violència propiciada per excessos ètics, o bé el resultat d'una antiga refrega veïnal mal resolta, i que hi resta a casa d'un barber on ha estat atès. Cal advertir que la racionalització del tractament de les ferides vingué donada pel tractament ampli del tema als diferents i influents tractats que sorgiren durant els segles XIII i XIV.⁵³ Intervenir sobre una ferida implicava tota una sèrie d'operacions que s'anaren reflexionant i deixant per escrit

---

⁴⁹ Als hostals era freqüent la presència d'uns altres practicants de la medicina, en aquest cas l'equina, els menescals. Aquests atienien les cavalcadures que hi arribaven, i fins i tot he pogut documentar la possessió d'un llibre de menescalia en l'inventari d'un hostal, pot ser un llibre pràctic per ser utilitzat en moments concrets. Es tracta de l'inventari de la casa-taverna-hostal de Domingo Conill. En aquest inventari s'esmenten diversos llibres i quaderns. A banda d'alguns llibres d'oracions i molts quaderns de comptes, mereix destacar-se: "Ítem, un libre vell qui comença: *Pelagius propi mular*"; "Ítem, un libre de paper de medecines de bèsties". Un altre element interessant per a la història de la ciència que apareix inventariat és: "Ítem, una carta de navegar ab un libre de compàs xich e un compaset petit". També una ampolla amb contingut medicinal: "Ítem, una ampolla ab una pocha d'ayganafa". ARV, JC, núm. 19, mà 1, f. 42r (5-1-1422). La pràctica de la menescalia en els hostals a Carmel FERRAGUD, *La cura dels animals. Menescals i menescalia a la València medieval*, Catarroja, 2009, p. 88.

⁵⁰ Carmel FERRAGUD, *La atención médica doméstica practicada por mujeres en la Valencia bajo-medieval*, "Dynamis", 27 (2007), pp. 133-155, especialment p. 153.

⁵¹ Amparo NOGALES ESPERT, *La sanidad municipal en la Valencia foral moderna: 1479-1707*, València, 1997, pp. 274-276.

⁵² Lluís CIFUENTES, *La medicina en las galeras de la Corona de Aragón a finales de la Edad Media: la caja del barbero y sus libros*, "Medicina & Historia", 4 (2000), pp. 1-15. IDEM, *La medicina medieval i els viatges per mar*, "Mot So Razo", 3 (2004), pp. 35-44.

⁵³ Michael R. MCVAUGH, *The Rational Surgery of the Middle Ages*, Tarnuuzze, 2006. Sobre la circulació de traduccions catalanes d'aquests textos, vegeu Lluís CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2a. ed., Barcelona-Palma de Mallorca, 2006, pp. 38-49.

convenientment, moltes vegades a partir de l'experiència que els tractadistes havien viscut en el seu treball quotidià. Tot un seguit de processos relatius als tipus de ferides i la seua cura es podien resseguir des de l'articulació d'un concepte de ferida com detenir l'hemorràgia, la sutura, l'embenatge, l'alleujament del dolor, l'adequació de la dieta. Junt amb això s'indicava com realitzar operacions de gran envergadura i complexitat, com ara la reintroducció dels intestins i la reconstrucció dels teixits després d'una ferida.

Així, per exemple, i entre molts altres casos, en setembre de 1384 apareixerà nafrat en casa de Ramon Julià, habitant en l'Exerea. En Pere Amorós, veí de València resident en aquell mateix barri; en 1401, en casa de Ramon Coto apareix nafrat el llaurador Domingo Ferrández, veí de Quart; en casa d'Antoni Negre jau el bainer Antoni Guerau ferit "de II colps de spaa la I en lo cap, prop en mig del cap, e l'altre en lo braç esquerre"; en febrer de 1422, "fon atrobat nafrat dins la casa alberch o habitació de N'Alfonso Morera" Lluís Folques, el qual havia rebut uns colps. El mateix dia és trobat mort dins la casa de Bernat Soler, barber qui està a la plaça de la Figuera, un escuder amb diverses ferides d'espasa, una a la cara; en maig de 1449 apareix nafrat en casa de Pere Alemany "per hun colp de copagorga en los pits, en la part squerra", el seu fill Joan, també barber, ferit pel company d'ofici Bartomeu Gassó.⁵⁴ Encara que no és la barberia l'únic lloc on els barbers atenen ferits, ja que aquesta atenció també es podia donar als hospitals on ells mateixos treballaven, espais que actuaren en ocasions com a sales d'urgència,⁵⁵ tot ens indica, tanmateix, que existeix una preferència per l'obrador de barberia quan un individu és ferit. Això és així òbviament per la proximitat. Efectivament, els obradors són fàcils de trobar en les places i es troben dispersos per tot el clos emmurallat.

Els exemples que podríem citar d'aquesta intervenció d'urgència, immediata, són nombrosos. Valguen a tall d'exemple els dos següents. El llaurador Domingo Alsamora havia estat ferit de dos esgarrapades en la galta esquerra. Per guarir-se d'aquestes ferides acudí al barber Saidó, major de dies, qui estava a prop l'Almodí, i manifestà "que'l barber li havia adobat, e que diu que li havia restanyat ab lo dit rahor la dita barba". Semblantment, quan Joan de Castelló, un bevedor empedreït que s'inflava d'alcohol fins a perdre el coneixement, es donà un dia una coltellada accidentalment acudí ràpidament a un barber del mercat anomenat Pere Gros.⁵⁶

El barber és un practicant de la medicina avesat a tractar amb ferides de coltell, espasa i llança. Ells mateixos en són usuaris d'un arsenal personal i coneixen la forma d'aturar hemorràgies i posar sutura a les ferides. El 29 d'abril de 1407 fou trobat degollat el notari Jaume Vives en casa del blanquer Joan Simon, el seu gendre. El justícia i el seu saig examinaren el cos del difunt notari que jeia en una cambra a la vora d'un llit i sol·licitaren informació per banda d'alguns parents. Les coses havien anat de la següent manera: en veure arribar Vives ferit, el seu sogre "de continent, trameté per lo confessor e per metge, et que vench un barber apellat En Thomàs, qui stà davant la speciayressa, qui stà en lo carrer de Sent Berthomeu, davant lo carrer de Roterros". Magnífics apunts que ens situen davant diversos aspectes remarcables per al nostre tema. Com es veu, serà el barber el primer a acudir, confirmant les nostres sospites que la seua fou la primera actuació terapèutica d'urgència de forma habitual. Juntament amb ell ha de venir el

⁵⁴ ARV, JC, núm. 15, mà 3, (23-3-1401); mà 4, f. 19r (12-4-1401); *Ibidem*, núm. 19, mà 3 (11-2-1422); *Ibidem*, núm. 23 (27-5-1449).

⁵⁵ Vegeu Carmel FERRAGUD, *La introducció dels practicants de la medicina en els hospitals del regne de València (ss. XIII-XIV), dins Ciutat i hospital a l'Occident Europeu* (T. HUGUET i P. VERDÉS, eds.), Lleida, 2011, en premsa.

⁵⁶ ARV, JC, núm. 49 (3-6-1399) i núm. 42 (7-11-1396).

confessor, ja que s'albira que el pitjor pot arribar, atés l'abast de la ferida.⁵⁷ Tanmateix, el barber, ben conscient de les limitacions dels seus coneixements, i veient la gravetat de la ferida, féu cridar un metge. En un altre sentit, es dona la magnífica referència de l'obrador d'una dona dedicada a l'especieria, fenomen, el de la regència d'un obrador d'especieria per banda de les dones, que hem pogut documentar en altres llocs per aquell temps.⁵⁸

El metge cridat en aquest cas fou Lluís Gil, cirurgià ciutadà de València, que donà també testimoni:

stant ara dijous proppassat en casa sua, hora de seny appellat del ladra o quaix, li vench a dir son fill d'En Johan Simó, blanquer, que plegàs entrò a casa de son pare. Et qu-ell, dit testimoni, anà a la casa del dit En Johan Simó e muntant dalt en la dita casa, que dins una cambra de la dita casa trobà al dit En Jacme Vives que stave assegut sobre un banch que-ll tenia un barber. Et que de continent ell, dit testimoni, metgà e apuntà al dit En Jacme Vives la nafra, la qual tenia en la golla.

El testimoni del barber Tomàs Nadal resulta extraordinari i no ens estarem de transcriure les seues paraules:

vengueren a casa d'él, dit testimoni, dos moços d'En Johan Simó, blanquer, a cridar-lo dient que anàs tost ell, dit testimoni, a la casa del dit En Johan Simó per un nafra que y havia, no dient-li qui era ni qui no. Et que, de continent, él, dit testimoni, anà a la dita casa del dit En Johan Simó e que muntà dalt en una cambra de la dita casa et que trobà aquí, dins aquella, En Jacme Vives, notari, sogre del dit En Johan Simó, qui stava assegut a sos vigares sobre recolzadors a la vora de un llit, e que tenia una tovallola e tovalló posada al coll e que vehia que del coll li exia molta sanch. Et aquell, dit testimoni, demanà lum per veure la nafra, e que haüda lum ell, dit testimoni, descobrí lo col al dit En Jacme Vives e trobà que aquell tenia en la colla un gran tall. Et qu-ell, dit testimoni, veén la dita nafra que era perilosa no y volch tochar entrò que aguessen altre metge. Et que, de continent, tornaren la dita tovalla al dit coll del dit En Jacme Vives. Et que a fort poch instant, vench aquí En Loís Gill, metge, e que abduys metjaren e apuntaren la dita nafra del dit coll.

Els testimonis ens manifesten noves característiques de les actuacions mèdiques d'aquests barbers. Efectivament, en aquest cas podem trobar la col·laboració entre un cirurgià i un barber a l'hora de guarir i posar sutura en una ferida complicada. És també símptoma de la necessitat d'acudir a un individu que té majors coneixements mèdics i quirúrgics, no debades Gil havia estat examinador de cirurgians els anys 1429 i 1437. La pràctica basada en l'ús de les seues mans hàbils, avesades al tracte d'aquest tipus d'intervencions tan freqüents en aquell temps, no era suficient i el barber reconeixia la necessitat d'un individu amb majors coneixements.⁵⁹ Per això el barber

⁵⁷ L'obligatorietat de la confessió abans d'iniciar un tractament mèdic, per iniciativa pròpia o bé per exigència del metge, es va fer realitat a València amb els Furs de 1329, tot seguint l'esperit del dret canònic de l'època. Vegeu L. GARCIA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical licensing and learning in Fourteenth-Century Valencia*, dins *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 79, part 6, Philadelphia, 1989, pp. 42-44.

⁵⁸ C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, p. 76. Carles VELA i AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, 2003, pp. 28-29.

⁵⁹ Tot l'assumpte en ARV, JC, núm. 18, mà 4, ff. 15v-16r i ss. (29-4-1407; 30-4-1407). Sobre Lluís Gil, vegeu *Archivo Rodrigo Pertegás. Siglos XI-XV* (J. L. FRESQUET, Mª L. LÓPEZ, J. CATALÁ, J. MICÓ, eds.), [CD-Rom], València, 2002.

tractarà cada vegada més de fonamentar la seua tasca en els continguts doctrinals traslladats des de molt aviat a la llengua romanç.⁶⁰

El març de 1440, el llançament de taronges entre un grup de joves acabarà dramàticament quan les pedres, projectils molt més contundents, entren en joc. L'esclau del mercader Daniel Barceló és l'inculpat de trencar-li el cap a Peret Andreu: "que lo dit colp de pedra per lo dit Loís Barceló fet al dit Peret Andreu rompé lo test del cap del dit Peret Andreu, e axí és stat despuix vist e trobat per diverses metges e altres persones, e fonch colp mortal, com li enclotàs lo test del cap dins lo cervell del cap de aquell e li rompés lo tel o pramacer del dit cervell". Com sol ser habitual, el justícia criminal recull testimonis referents al cas, també de caire tècnic, com s'intueix en el vocabulari emprat. Però l'amo de l'esclau, que es tem que, com a mínim, haurà de pagar una bona indemnització recorre a un argument ben interessant: el de la competència o perícia professional. Barceló diu: "que ha hoÿt dir als seus jóvens que lo barber que tenia lo dit fadrí en cura, lo dit fadrí era stat mort a gran culpa de la mare e dels parents de aquell, per ço com lo tragueren de poder dels metges com la cosa no fos res". Siga o no un subterfugi, la qüestió és que tothom sap de les limitacions del paper mèdic que pot desenvolupar el barber. Els seus coneixements són molt limitats. Més enllà d'unes cures externes, aquest no pot donar un pronòstic massa encertat de l'evolució d'una ferida i l'estat de salut d'un ferit. Si més no, necessitarà sempre de la participació del metge. Efectivament, el barber és conscient de les seues limitacions, del que els seus escassos coneixements li permeten fer en matèria mèdica.⁶¹

Una altra activitat mèdica de gran importància en la qual trobarem vinculats els barbers serà la dessospitació. Des de les acaballes del segle XIII, i molt clarament a inicis del segle XIV, els cirurgians començaren a tenir un paper destacat en el peritatge dels ferits que acudien a les corts judicials. Al regne de València aquesta acció tècnica s'introduí ben aviat davant les necessitats de control i organització del nou espai conquistat i colonitzat, i, al mateix temps, gràcies a les facilitats per a introduir novetats tècniques d'aquesta mena. Es tractava del pronunciament sobre l'estat de sanitat d'un ferit i el pronòstic de pèrdua d'un òrgan, mutilació o disfunció per culpa, exclusivament, de la lesió ocasionada. Sense aquest peritatge no es procedia a donar un veredict i pena, ni es concedia una manlleuta a l'acusat. Amb el temps, l'ofici de dessospitador va tendir a estabilitzar-se perquè els beneficis econòmics que reportava eren substancials, tot i els esforços dels municipis per controlar les sumes exigides pels metges. Efectivament, des que a mitjan segle XV el rei decidí nomenar directament dessospitadors oficials per actuar en tots els casos que es presentaven davant la cort, aquest individu sembla que podia elegir un o dos barbers o cirurgians que l'ajudaren en la tasca d'efectuar el peritatge oportú.⁶² A mitjan de segle és molt possible que els barbers haguessen obtingut uns coneixements mèdics, o almenys alguns d'ells, que els feren creditors de la confiança per tenir una opinió ferma en els peritatges. Així, Joan Ferragut, batxiller en medicina, beneficiat durant el 1456 amb aquest càrrec, va comptar amb la col·laboració dels barbers Bartomeu Vidal, Jaume Ros, Domingo Daidia, Miquel Coves, Joan Sanxis i Antoni Adsua. Instats per diversos individus, acudiren a verificar l'estat dels ferits a dessospitar i també donaren

⁶⁰ L. CIFUENTES, *La ciència en català*, pp. 44-49.

⁶¹ ARV, JC, núm. 97, mà 1 (15-3-1440).

⁶² Sobre la dessospitació vegeu M. R. MCVAUGH, *Medicine before the plague*, pp. 215-216. Mercedes GALLENT, *Precedentes medievales de la medicina legal: la dessospitació en el reino de Valencia*, "Saitabi", 50 (2000), pp. 11-28. Actualment treballa, en col·laboració amb la doctora María Luz López Terrada, en un estudi sobre la pràctica de la dessospitació en el regne de València durant l'època foral (ss. XIII-XVII).

pronòstics sobre la seua evolució. El tenor documental es trobava ja en aquell temps plenament estandarditzat en un formulari que presentava, si fa no fa, el següent relat:

Lo honorable mestre Joan Ferragut, bacheller en medicina, als actes e desospitacions per lo molt alt senyor rey specialment elet e diputat, e En Barthomeu Vidal, barber, a instància de Vicent Erau, notari, procurador de Mateu Marco, de N'Anthoni Marquo e de Matheu Marquo, menor, e d'En Johan lo Portugués, havien vist e visitat a-n Martí Pujol, cirurgià, lo qual han atrobat nafrat de una nafra en lo cap a la part dreita, la qual nafra han atrobat mundificada, encarnada e per major part cicatrizada.⁶³

Fet i fet, per aquell temps del tercer quart del segle XV, barbers i cirurgians havien aproximat d'una forma molt estreta les seues activitats i a finals de la centúria serien ja indistingibles les tasques realitzades per uns i altres. La confiança en la seua actuació era indiscutible i qualsevol en el seu judici hi hagués acudit ràpidament davant d'una eventual ferida, independentment del tipus i la gravetat. Així ho manifestava sant Vicent en un dels seus sermons castellans:

E non es ome de nosotros que, sy tovyesse una cochillada por la cabeça, que non andodiesse buscar çirurgiano por toda la tierra, e despendería todo quanto tovyesse por guaresçer.⁶⁴

Però totes aquelles ferides que estaven acostumades a tractar els barbers no els eren alienes, ans al contrari, les patien i les infligien amb summa freqüència, com veurem.

6. CERCANT UN LLOC EN LA SOCIETAT, PER FORÇA: ENFRONTAMENTS I BANDOSITATS

Pere el Cerimoniós va narrar amb minuciositat a la seua crònica un episodi que el va marcar profundament durant la revolta de la Unió, quan, a poc d'haver-se casat, s'havia desplaçat a València. El poble revoltat acudí al Real per retenir-lo, i un dels avalotadors, que capitanejava la gentada, el barber anomenat Gonçalbo, tingué l'atreviment d'obligar a ballar la parella reial. Això li valgué la venjança cruel del monarca, una vegada sufocada la revolta.⁶⁵ Valga aquest conegut episodi per posar de manifest les nombroses ocasions en què els barbers mostraren la seua propensió a participar en bregues i aldarulls de tota mena.

El fet és que als inicis del segle XV el col·lectiu dels barbers es trobava bastant mal avingut i que els mecanismes de solidaritat i regulació propis dels oficis distaven de funcionar convenientment. D'això n'és una bona mostra el procés obert durant l'estiu de 1416 pel governador del regne de València contra els majors (Bernat Soler i Pere Alfonso) i consellers (Gabriel Garcia i Bernat Alguaire) de l'"Art e Offici dels Barbers". La causa fou haver convocat a una reunió o capítol als membres de la corporació sense el seu consentiment, i l'aldarull que es va suscitar. Efectivament, aquella convocatòria a capítol el dia de sant Joan a l'església de la Mercè, punt d'encontre habitual dels membres de l'almoïna, propicià un enfrontament entre diversos barbers, especialment, segons els testimonis, entre Gabriel Garcia i Bernat Martí, a propòsit de la conveniència i legalitat d'aquella reunió. Tot allò acabà

⁶³ ARV, JC, núm. 24, mà 1 (12-1-1456). Les altres dessospitacions practicades per Joan Ferragut amb els barbers esmentats, en mà 1 (7-2-1456); mà 3 (9-7-1456 i 12-7-1456); i mà 4 (14-9-1456).

⁶⁴ P. M. CÁTEDRA, *Sermón, sociedad y literatura*, p. 422.

⁶⁵ Ferran SOLDEVILA, *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, 1983, pp. 1103 i 1109.

amb la intervenció de les autoritats i l'empresonament de quatre barbers. I és ací on sembla raure la preocupació del governador. En uns anys marcats per les bandositats, on els enfrontaments violents i els ferits i morts als carrers de València eren una realitat força eloqüent, calia posar ordre i regular aquell caos. Per això, un dels descàrrecs en favor dels acusats fou que la reunió no tenia cap objectiu vinculat amb la defensa d'interessos polítics a través de les armes (“que los dits denunciants ni alguns altres del dit Offici de Barbers en lo dit dia de sent Johan ni algun altre se sien ajustats per fer onions o col·ligacions ni per alguns actes il·lícits ni reprobats a ells no permesos”).⁶⁶

Que aquella benemèrita institució no funcionava massa bé eren proves les escasses convocatòries anuals, així com el poc èxit en l'afluència de membres i la necessitat d'intimidar amb una pena de dues lliures d'oli als que no acudien. Efectivament, Ramon Muntanyana, un dels testimonis del plet, afirmava que durant l'any que fou majoral “és bé ver que en tot lo seu any no s'ajustaren”, i Pere Alfonso, un dels majorals, afirmà que no pogueren decidir res en la convocatòria del conflicte “car solament hi vingueren qualsque deu o dotze”, això malgrat que es reconeixia que tots els barbers de València formaven part de l'almoyna. Però també la motivació que havia servit d'avinentesa per reunir-los aquell any ens parla del poc cas que feien els barbers a les seues obligacions confraternals: “Per ço que los barbers de la almoyna servien mal la dita almoyna, e axí en bodes com en altres coses, e volien-o metre en regla, que sots certa pena fessen les honors acostumades fer a confreres en bodes, esponsalles, sepultures e semblants coses”. El mateix majoral Bernat Soler havia posat com a condició al seu nomenament el fer una reforma i cridar l'ordre als seus companys d'ofici. Era possible mantenir una solidaritat semblant quan el grup havia crescut d'una forma tan notable, fins i tot amb molts elements procedents de fora de la ciutat, als quals ja costava fins i tot de reconèixer o recordar el nom?⁶⁷ Pel que sembla, era ja una quimera.

Al capdavant, aquells esdeveniments només corroboren una realitat que feia anys es mostrava com evident: els barbers eren un col·lectiu amb greus problemes d'interrelació socioprofessional. No és, en absolut, infreqüent trobar enfrontaments entre barbers, i d'aquests amb altres practicants de la medicina, com són els cirurgians, els quals comparteixen interessos professionals, en aquella València del Quatre-cents. El 21 d'agost de 1402, el cirurgià Gabriel Amat acusà els barbers Bartomeu Ballester i Joan Pons que l'havien pretès matar, i l'havien agredit i ferit en la mà esquerra, i fins i tot havien intentat matar el seu fill. El cirurgià sol·licità l'empresonament dels agressors. Com era preceptiu, el justícia procedí a registrar els béns d'aquests barbers (“fer escriptió de béns”), els quals potser treballaven plegats, fet que no era inusual, ja que els trobem inventariats junts. En realitat es tracta d'unes poques peces de roba i alguns dels instruments de l'obraor.⁶⁸

El mateix dia era Bartomeu Ballester el que posava clam contra el cirurgià davant el justícia. Segons el barber, Amat havia entrat al seu obraor, ubicat en la cantonada de la plaça de la Figuera, “armat a combatre-li lo alberch, e ultra lo combatiment lo à nafrat a ell, dit clamant, en lo toç d'un colp de pedra, lo qual colp és vingut a gran effusió de sanch, requirent que aquell dit Gabriel sia pres, e los béns li sien scrits”. El justícia féu *escriptió* dels béns. Tanmateix, ara la relació de béns és molt més breu i ens mostra un luxe inexistent en la casa dels barbers. Així, mereix ressenyar-se “un drap figurat ab certes figures a les spatles del menjador”. Ramon Tolosa i Guillem Amat –aquest darrer germà de l'acusat–, ambdós notaris,

⁶⁶ Per als continguts del plet vegeu la nota 13.

⁶⁷ D'un dels barbers implicats es diu que s'estava al portal de Serrans i se'l reconeixia perquè era “porcellanós”. D'altres individus ni tan sols es podia donar cap referència en el procés.

⁶⁸ Tot el desenvolupament del cas en ARV, JC, núm. 16, mà 9, ff. 11v, 12v i 17r.

capllevaren tants béns com calgueren per valor de 500 morabatins. Val a dir que com a testimonis acudiren un altre cirurgià, Guillem Vives, i el notari Bartomeu Tolosa. Amb les fiances dipositades ambdós, Amat i Ballester, romandrien arrestats, el primer en la seua casa, i el segon en la de Francesc Seder, fins que el justícia els ho indicàs.

Uns dies després, Guillem Amat, capllevà el germà, ara detingut en la presó, a instància del procurador fiscal del rei, per aquella acusació d'agressió a Ballester –i ara s'indicava també a un tal Jaume–, ja que hauria ferit ambdós a la cara i el dors. Una acció violenta, doncs, havia implicat barbers enfrontats a un cirurgià, algú d'una categoria superior, sense que puguem saber si al darrere s'amagava l'odi entre individus que podien xocar per tenir els mateixos interessos professionals o si bé es tractava d'una lluita per la clientela.

Un segon cas d'aquesta naturalesa el trobem en febrer de 1403. El saig es queixà que Camarell Barber, en casa de Guillem *lo Barber*, li havia donat una bastonada i havia bufetejat la seua dona en casa de Mestre de la Roxella, també barber. Fet i fet, la intersecció de barbers confrontats en aquesta brega no pot resultar més eloqüent.⁶⁹

Aquests odis i enfrontaments poden, fins i tot, haver vingut de molt lluny. El 20 de juliol de 1422 fou trobat mort en l'hostal d'Alfonso de Silla, en el camí de Quart, el barber Manuel Garcia, natural de Barcelona, ferit d'una estocada en el pols, a la part esquerra. Garcia treballava amb el barber Manuel Blasco. L'acusat fou un tal Bernat, barber nadiu de Barcelona, que, al seu torn, treballava en l'obrador del barber Antoni Caro, situat al Mercat.⁷⁰ La situació ens parla aquesta vegada de barbers immigrants. Estem davant el cas d'individus que es traslladaren per millorar la seua situació, pot ser, fins i tot, d'afermats en barberies valencianes procedents de Barcelona. Fa l'efecte que Manuel i Bernat es podien conèixer del seu passat barceloní, quan tots dos emigraren per buscar una situació millor en una València esplendorosa, quan la ciutat de Barcelona feia temps que havia entrat en una crisi irremeiable i havia estat substituïda en la Corona d'Aragó per la rutilant capital del Túria quatre-centista. El fet de trobar-se en un hostal suposa noves incògnites sobre l'acte violent. Podien haver acudit per guarir algun client o bé serien hostes en aquell lloc i la coincidència desfermà antigues passions contingudes.

No sempre, però, les agressions són producte d'odis viscerals i de la premeditació. També la rauxa i la fogositat juvenil en són la causa principal. Són ben coneguts els excessos que eren proclius a cometre els joves quan s'aplegaven per divertir-se amb els seus jocs i cants que, de vegades, acabaven amb aldarulls i baralles sagnants. Així, en maig de 1402, als set o vuit joves “los quals staven e anaven sonant un laüt e tamboret e cridant e fahent rimats” els criden l'atenció els que estan fent la guàrdia nocturna, tot intentant treure'ls els instruments perquè no facen soroll. Entre la colla hi ha “un barber qui stà al trench de la Spaseria, prop la habitació de mossèn Vidal de Vilanova”. De vegades, aquests no es conformaven amb la reprimenda de les autoritats. El trompeta Pere Rojals es queixà que Joan de Morella, barber menor de dies, el va ferir amb dues punyalades, l'una a cada galta de la cara. Això ocorria el mateix dia que els fets anteriors, i pot ser es tracte del mateix barber que participava en la companyia nocturna. De fet, ambdós, Pere i Joan, signaven més endavant una pau i treva.⁷¹

⁶⁹ *Ibidem*, núm. 17, mà 6, f. 6r (27-2-1403).

⁷⁰ *Ibidem*, núm 19, mà 7 (20-7-1422).

⁷¹ *Ibidem*, núm. 18, mà 4 (9-5-1407). Pau i treva *Ibidem*, mà 6, f. 24r (2-6-1407). Sobre aquestes actituds habituals en els joves, vegeu R. NARBONA, *Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval (1306-1420)*, València, 1991, pp. 52-54. En un altre lloc ja m'he referit a aquesta peculiaritat que tenen els barbers de fer sonar instruments i cantar per animar vetllades. C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 229 i 261-263.

Ni els propis mestres es podran lliurar de la fúria dels seus treballadors. El cirurgià Joan del Mas fou nafrat per Joan d'Almenar, "jove e obrer seu". Almenar havia trobat el seu lloc com a assalariat a l'ombra d'un individu de major prestigi. I és en aquesta situació, quan està cobrant la soldada de la setmana anterior, quan es desenvolupen els fets: "dins casa sua donant diners al dit Johan d'Almenar, jove seu, de la semana proppassada, aquell dit Johan d'Almenar, rebent aquells dits diners de poder del dit seu mestre, sens causa alguna saltem justa, li donà e féu les dites dues nafres, la una en lo coll e l'altra en lo cap de la orella, fort poques, de les quals afermà ésser exida molta sanch".⁷² El mestre demanarà que s'actue amb tota la força de la llei, com correspon al cas. Joana, la dona del barber acusat, es queixarà el mateix dia del mestre cirurgià a qui acusà d'haver intervingut en una brega del seu marit amb un altre individu. Del Mas, segons la dona, acabà injuriant-lo i dient-li "cabró, cornut". Almenar prometrà, finalment, anar a la casa del cirurgià Francesc Trepàt –una altra mostra de solidaritat–, on quedarà arrestat fins nova ordre.

Altres vegades els enemics no són barbers, ni cirurgians, sinó artesans, camperols, gent d'oficis diversos, pròxims en categoria social. Les raons d'aquestes bregues i de les seues conseqüències fatals, no semblen a priori massa clares i mereixen una anàlisi detinguda. Així, el 4 de febrer de 1401, fou trobat el cos sense vida del barber Antoni Agulladós enmig d'unes cases en estat ruïnós, a prop del fossar dels cristians nous.⁷³ Sens dubte, Agulladós havia patit una emboscada que li havia costat la vida. El seu cadàver jeia degollat, cosit d'estocades, cops i ferides d'armes diverses; un total de vuit. Les nafres es repartien pel pit, l'esquena, els ronyons, la cama i l'aixel·la, el que demostrava que havia estat rodejat i assassinat despietadament. Ara bé, cal parar esment que Agulladós portava la cervellera al cap i l'espasa i el broquer cenyits, o el que és el mateix, el barber anava armat i preparat per al combat. Pot ser havia estat separat d'un grup d'altres homes companys seus, que estaven enfrontats amb els que finalment perpetraren el crim?

Uns mesos després, l'11 d'abril, el justícia criminal de la ciutat acudia a casa del barber N'Alguaire, acompanyat del seu saig Françaï.⁷⁴ En això, trobaren enfront de la barberia d'En Riera una dotzena d'homes armats, dels quals tres penetraren a l'obrador. El saig fou comminat pel justícia a esclarir que estava ocorrent-hi. Llavors, Françaï alçà la cortina de l'obrador perquè el justícia pogués veure des de la seua cavalcadura qui eren aquells homes. El justícia, potser excessivament confiat del poder que la seua autoritat li confegia, ordenà al saig desarmar aquella gent. Aquells no estaven disposats a lliurar l'armament i el justícia perdé la paciència i ordenà dues vegades més la deposició d'armes. Llavors se sumà un altre saig anomenat Jordi a les accions ordenades pel justícia i pogueren desarmar dos dels assaltants. Un tal Pere Prats aconseguí esmunyir-se, i llavors el justícia decidí intervenir personalment. Amb la mula que cavalcava aconseguí d'arraconar-lo, però Prats es defensà amb els braços colpejant la cara de la mula. Aquell fugí i el justícia el perseguí, ara amb l'espasa desembainada, però Prats de nou agredí la mula, de tal forma que el justícia anà a parar a terra, en doblar l'animal les potes del darrera. La situació, quasi a la fi còmica, no deixa de tenir els seus tints de dramatisme. Qui eren aquells homes que anaven a

⁷² ARV, JC, núm. 24, mà 2 (20 i 22-3-1456).

⁷³ *Ibidem*, núm. 15, mà 2 (4-2-1401).

⁷⁴ Les tasques que implicaven la presència dels barbers com a representants de l'autoritat no els eren estranyes. Bernat d'Alguaire, curiosament el barber que anava a visitar el justícia criminal, desconeixem si per qüestions higièniques, estètiques o sanitàries, o que tenien a veure amb el seu ofici al servei del municipi, actuà de capdeguaita l'any 1401. ARV, JC, núm. 15, mà 1 (15-2-1401).

l'assalt de l'obrador d'un barber? Quina devia ser la seua condició que no deposen les seues armes fàcilment davant d'una autoritat a València com era el justícia criminal? Aquests dos esdeveniments violents que implicaren barbers en aquell inici de segle XV, foren casuals? Quina relació hi podem trobar?

La resposta la trobem en altres circumstàncies en què les coses esdevenen explícites, amb tota la contundència i la claredat que aporten els registres de la Cancelleria reial. Vint anys abans del període que ací ens ocupa, en 1382, s'enfrontaran a la plaça de Sant Llorenç dos bàndols armats, amb resultats desastrosos. Pere Eiximenis, escuder del bisbe Ferran d'Osca, canceller del rei, morirà a mans de Joan Bonfill, barber del bisbe esmentat.⁷⁵ Vuit anys després, sota el sol abrusador de juliol, serà condemnat a morir penjat en la forca el barber Francesc de la Plaça, acusat d'un assassinat motivat per diners, segons el testimoni del reu. Ara bé, el testimoni desesperat d'aquest home a les portes del patíbul es capgira. Ja no es pot estar de confessar els motius d'un assassinat: la pertinença a un bàndol patrici enfrontat pel poder polític a d'altres.⁷⁶

Les raons i dinàmiques que feren implicar els membres dels oficis en aquestes bandositats foren diverses. En primer lloc, la reduïda presència dels oficis en el govern municipal va fer necessari buscar la forma per tal d'integrar-se i de fer valer els seus interessos polítics com a col·lectiu. Aquesta forma no fou altra que el posicionament al costat d'un partit patrici. Ambdós grups, per tant, els membres del patriciat urbà que ostentaven el poder i els membres dels oficis, es veien així afavorits mútuament en el seus interessos. La pertinença al bàndol identifica a les persones i crea uns forts vincles d'amistat i col·laboracionisme. Altercats, baralles i revenges no són més que la plasmació d'insults, amenaces, enemistats heretades, que en fer-se extensibles i estructurar-se a través de les famílies es tradueixen en greus problemes d'ordre públic, que les autoritats miren infructuosament d'apaivagar. Amics i valedors se sumen als interessos personals i familiars amb facilitat; els clans prenen gran força en la ciutat tardomedieval. A aquesta conflictivitat vinculada als sentiments i a la forta solidaritat del grup, se sumen els enfrontaments amb rerefons econòmic.⁷⁷

Ara bé, tampoc es va menysprear l'oportunitat de prendre part en atacs i saqueigs que ocasionalment eren perpetrats contra les minories religioses. El pogrom de 1391, amb l'assalt a la jueria, les destruccions i assassinats de jueus, comptà entre els seus protagonistes amb algun barber. Així fou el cas de Francesc Mestre, un dels 20 homes considerats de major culpabilitat en aquell aldarull.⁷⁸

Certament, de ben preparats n'estaven aquells individus per protagonitzar baralles i altercats sagnants, com ho demostren els seus inventaris de béns. Efectivament, des del barber més humil al físic o cirurgià més ric posseïen armes, tant ofensives com defensives, especialment útils quan per causa de l'ofici feien desplaçaments. Això sí, el nombre i qualitat d'aquestes, així com la utilització que en podien fer era ben diversa. Per a alguns podia ser merament testimonial, fins i tot estètica, per altres el seu ús era gairebé quotidià ja fóra en alteració de l'ordre públic, com s'ha vist, o bé per contribuir-hi a mantenir-lo. Així, la participació dels barbers en la milícia ciutadana, l'ofici de capdeguaita i en l'exèrcit, fou bastant habitual, com també ho fou en la resta d'oficis artesanals, fet que demostra que

⁷⁵ C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, p. 237.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁷⁷ Vegeu per a la ciutat de València els treballs de Rafael NARBONA, *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval (1360-1399)*, València, 1990, pp. 108-123; IDEM, *Pueblo, poder y sexo*, pp. 38-64.

⁷⁸ Eliseo VIDAL BELTRÁN, *Valencia en la época de Juan I*, València, 1974, p. 66.

estaven familiaritzats amb la possessió i l'ús de les armes i no els suposava cap problema haver-les d'utilitzar.⁷⁹

Per als barbers immigrants la situació era especialment complicada i quan sobreviure del seu treball no era possible quedava el recurs al furt. La capital no donava massa oportunitats, era un espai amb un gran nombre d'arraconats, d'individus que quedaven en situació de desprotecció. Per això, el municipi hagué de generar un bon nombre de mecanismes assistencials per fer front a les necessitats de tants homes i dones, vídues, orfes i infants, que vivien en estat miserable. En febrer de 1400, el justícia incoà un procés contra diversos individus, tot seguint una pragmàtica reial, als quals acusava de furts perpetrats en la ciutat i els seus termes. Un dels processats era el barber sevillà Joan Alfagem, qui vivia en Castell de Garcimuñoz i s'havia instal·lat a València des de feia tres setmanes per tal de comprar "bacins e raors e tisores e altres coses de son ofici". Alfagem havia estat sorprès en un parell d'ocasions jugant a cartes a la tafureria de la moreria. Val a dir, que la resta dels denunciats són individus immigrants, d'ocupacions diverses i amb uns antecedents penals gens menyspreables. No sembla ser exactament el cas del barber sevillà que confessà haver acudit a València a comprar material necessari per al seu treball. Siga o no veritat, el ben cert és que obtenir instrumental per a practicar la cirurgia i la barberia –i també llibres–, en els encants de les ciutats era una pràctica habitual en aquell temps. Permetia assolir-ho a uns preus baixos i recanviar-ho o ampliar-ho amb facilitat.⁸⁰

Siga com siga, el tarannà violent d'alguns d'aquests barbers sembla innegable. Disposats a arriscar les seues vides s'introdueixen en unes dinàmiques de violència que contagien la família. Els mètodes emprats per a cobrar un deute, ni que siga mínim, ens indiquen el caràcter d'aquests i les seues famílies, proclius a bregues i enfrontaments, a invasions de llars alienes sense mirament. El corredor Pere Alberg denuncià la dona de Cristòfol *lo barber*, i el seu fill, afirmant que aquests havien anat a la seua casa per demanar-li dos sous restants de tres, los quals afirmaven que els devia. No es conformaren amb paraules per cobrar una xifra tan irrisòria, ja que havien anat de forma violenta, tot amenaçant-lo amb un punyal.⁸¹

Hi ha, fins i tot, agressions que se situen en el terreny d'una violència ferotge, patològica gosem dir. Un llaurador de Massanassa, anomenat Pasqual Frides, es veié sorprès una nit, quan s'havia alçat a orinar, pel barber Joan Ferrer, amb qui tenia signada una pau i treva. Ni la signatura d'un compromís davant el justícia criminal li valgué d'aturador a aquest barber que, com veiem en les paraules de Frides, actuà amb una violència inusitada, mossegant-lo en la cara i perseguint-lo a la casa del metge de València, on anà a guarir-se:

li ha robada la casa e l'ha volgut matar, car stant lo dit Johan Ferrer amagat dins casa d'ell, clamant, li és exit ab una spasa treta e tirà una stoquada a ell, clamant, qui s'era levat a orinar, e com ab la spasa no-l

⁷⁹ Vinculats al Centenar de la Ploma trobem els barbers Bernat Ramon i Guillem Ivorra. Vegeu C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, p. 228. Exerciren ofici de capdeguaita: Bernat d'Algaire (1401) i Miquel Fortuny (1422).

⁸⁰ El cas del barber, a R. NARBONA, *Pueblo, poder y sexo*, p. 44. La compra en encants, a C. FERRAGUD, *Medicina i promoció*, pp. 140-143. Sobre inventaris i encants de llibres a València, vegeu María Luz MANDINGORRA, *Leer en la Valencia del Trescientos. El libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, tesi doctoral de la Universitat de València, 2 vols., 1989 [ed. en microfítxes, València, 1990]; M. Rosario FERRER, *La lectura en Valencia (1416-1474): una aproximación histórica*, tesi doctoral de la Universitat de València, 1993 [ed. en microfítxes, València, 1990].

⁸¹ ARV, JC, núm. 16, mà 12, f. 17v (25-10-1402).

pogués haver e ell, clamant, se fos abraçat ab aquell e li tingués la mà de la spasa, lo dit Johan li donà hun gran mos en la galta squerra que tota la cara li ha squinçada e a punyades li ha mogudes totes les dents davant. Et com ell, clamant, se'n vengués a la present ciutat per curar, stant en casa del metge, lo dit Johan Ferrer vengué a la dita casa ab hun guandant e volgué matar a ell, clamant.

Per què un barber va a cercar a un llaurador de l'horta a sa casa i el sorprèn en un acte íntim, amb les mans ocupades, evidentment per ferir-lo de mort, reacciona com un psicòpata i encara és capaç de continuar la seua persecució fins les últimes conseqüències? Alguna mena d'alienació mental es podrà adduir en aquests casos, o potser alguna circumstància que puga provocar una reacció enfurismada, com ara l'endeutament certinaç que persegueix els valencians d'aquell temps i fa odiar usurers sense escrúpols.⁸²

Sembla, en definitiva, que la concentració de barbers va propiciar confrontacions habituals entre els membres de l'ofici dins la ciutat. Ni la mateixa solidaritat pretesa per la corporació que els devia mantenir units en els mateixos interessos servia a aquest fi pacificador. De fet, per tal de començar la sessió de l'almoïna tothom havia de conciliar-se, símptoma inequívoc de l'ambient de tensió permanent que vivien aquells barbers. La lluita per la supervivència els va fer utilitzar totes les eines al seu abast. Només així es pot explicar aquesta concurrència de barbers en els folis dels registres judicials. Però aquesta no podia ser sempre la seua vida. Els perfils violents que hem vist no ens han d'enganyar. Hem de valorar els temps i els ritmes de les vides d'aquells individus, que per damunt de tot viuen, o així ho pretenen fer, d'un ofici.

Val a dir, finalment, que la gent dels oficis valencians es trobava immersa en una conflictivitat permanent de signe divers. Això ens indica que el col·lectiu dels barbers no era ni més ni menys agressiu que qualsevol altre i que el recurs a la violència, per defensar o atacar interessos de grup, es constituï en una estratègia molt estesa, amb la qual fer el major mal possible a l'enemic. Ells formaven part de les coalicions suprafamiliars i professionals típiques del moment, sempre propícies perquè qualsevol espurna pogués fer iniciar la brega. Uns enfrontaments aquests que, tot aprofitant la situació de desavantatge de l'enemic, culminaven en greus ferides, quan no amb la mort d'algun dels contrincants. Els conflictes laborals i econòmics derivats del sistema, doncs, no els afectaven de forma exclusiva. Aquesta violència permanent no és al capdavant sinó el reflex d'una competitivitat social producte del desequilibri econòmic.⁸³

7. CONCLUSIONS

Des dels inicis del segle XV es va fer evident l'augment considerable del nombre de barbers que treballaven a la ciutat de València. Aquesta aflluència vindrà provocada pels reclams i al·licients econòmics de l'urbs més poblada de la Corona d'Aragó, així com pel prestigi social de la medicina i el rol desenvolupat pels seus

⁸² *Ibidem*, núm 23, mà 1 (31-12-1449).

⁸³ R. NARBONA, *Malhechores, violencia*, pp. 114-120. Sobre la variabilitat de les formes i la jurisdicció i atenció a aquesta violència en les viles, vegeu IDEM, *Malos hombres, malos usos, malas costumbres*, "Canelobre", 52 (2007), pp. 102-117, i IDEM, *La deuda de parentesco en la Valencia trecentista. Obligaciones de reciprocidad, socorro y consejo en la sociabilidad urbana bajomedieval*. Agraesc a l'autor que m'haja permès consultar aquest treball inèdit.

practicants durant el segle XV. Les oportunitats de progrés social per als practicants de la medicina i les seues famílies en aquell context foren molt evidents, especialment per als barbers, l'autèntic paraigua sanitari des de les primeres dècades d'existència del regne, després de la seua conquesta en 1238. Prompte el col·lectiu va assolir uns privilegis, els quals es poden observar en la institucionalització corporativa religiosa i professional de l'ofici ja des del segle XIII i culminat a mitjan del XV.

Totes aquestes bones perspectives provocaren l'increment accelerat d'aquests practicants de la medicina i va posar en dificultats la convivència de tants individus dedicats a aquesta labor. És per això que, davant les dificultats econòmiques dels joves barbers, bastants d'ells nouvinguts a la ciutat, s'evidencia la necessitat de buscar una eixida laboral en àmbits diversos, i treballant i convivint amb altres barbers. Són aquests els individus que ens apareixeran a les fonts judicials i que quasi mai ho farien a la resta dels registres escrits.

La violència de signe divers de la qual participaren nombrosos barbers és un testimoni de les grans dificultats per sobreviure en un ambient urbà hostil en el que només els que utilitzen millor les seues armes, i teixeixen millor les estratègies, els més forts i també els més afortunats, podien sobreviure. Els productes d'aquesta violència, les habituals nafres que els grups de menestrals s'infligien als carrers, foren al mateix temps una de les raons d'existir el nodrit grup de barbers valencians.

Fecha de recepción del artículo: Septiembre 2010

Fecha de aceptación y versión final: Enero 2011